НАЦИОНАЛЬНАЯ
... А.С.ПУШК...

Юбилейлиг хоочуннарга уураскаадыг-мөгейиг 9

Мөңге ынакшыл

Оруктемдеглелинден 10

Тоолзуг оран, шыдамык чон

Чаа ном 12

Төөгүнүң кезээ ында кирген

№ 95-96 (18522-23)

1925 чылдың август 31-де үнүп эгелээн

http://shyn.ru

shyntuva@mail.ru
shyntuva@yandex.ru

Садар өртээ хостуг

ШЫН

НИИТИЛЕЛ-ПОЛИТИКТИГ СОЛУН

2014 чылдың август 7 четверг

СТУДЕНТИЛЕРГЕ «ИЗИГ ШУГУМ»

Тываның Баштыңының ажыл-албаны

Тываның Баштыңы Ш.Кара-оол Россияның аңгы-аңгы хоорайларының студентилери-биле.

Материалды 2-ги арындан номчуур силер.

Хүннүң медээзи

Мурнунда — Аман Тулеев биле Шолбан Кара-оол

Регион политиказының институду Тываның Баштыңын Сибирьниң федералдыг округунуң эң ат-алдарлыг политиктериниң аразынга ийиги черже киирген.

Сентябрьда болур соңгулдаларның бүдүүзүнде регионда политиктиг байдалдың кандыг болуп турарын рейтинг бадыткап турар. Шолбан Кара-оол эксперттерниң түңнелдерин езугаар мурнуку одуругже үнген, ол СФО-га Сибирьниң политиктериниң хоочуну Аман Тулеевке сан талазы-биле бичии-ле четпейн барган.

Россияның Хөй-нийти палатазының Тывадан кежигүнү Эльвира Лифанова мынча дээн: «Сибирьниң политиктиг амыдыралында Шолбан Кара-оолдуң бедик туружу ооң республика удуртукчузунга чеди чыл дургузунда кылып келген ажылының түңнелин көргүзүп турар. Ылаңгыя сөөлгү үш чылдың дургузунда Тыва социал-экономиктиг хөгжүлде талазы-биле элээн бурунгаарлаан, ооң-биле чергелештир Сибирьниң сайзыралынга перспективаларны ажыткан».

Тываның Баштыңының чедиишкиннериниң бирээзи — дыка хөй политиктерниң бүзүрел чок чоруу турза-даа, Кызыл — Курагино оруунуң тудуун Россияның Национал чаагай чорук фондузунуң акша-хөреңгизи-биле тударын чедип алганы деп, ол санап турар.

(Уланчызы 2-ги арында).

Соңгулда комиссиязының дыңнадыы

Тыва Республиканың Соңгулда комиссиязының дыңнадыры болза, 2014 чылдың август 11-де Тыва Республиканың Чазаанын бажыңының 1-ги каътта хуралдаар залынга (Кызыл хоорай, Чүлдүм, 18) соңгулда каттыжыышкыннарының, республика даңзызынга бүрүткеттирген кандидаттарның, бүрүткеттирген кандидаттарның Тыва Республиканың Дээди Хуралының (парламентизиниң) ийиги чыыжының депутаттарының соңгулдаларынга соңгулда мурнунуң суртаал ажылын чорудары-биле ВГТРК-ның «Тыва КТРК» филиалының теле-радио каналдарынга халас эфир үезин, регионнуң доктаамал үнер парлалга үндүрүлгелеринге халас парлалга шөлүн бээриниң талазы-биле дугаар тыртыышкыны болур.

Хыналдада — юбилейлиг тудуглар

Чүс чылче базымнар

Республиканың Баштыңы ажыл хүнүнүң төнчүзүнде юбилейлиг тудугларда ажылды хынап барып турар. Дүүн ол кол-кол тудугларга база катап чораан. «Чаңгыс чер-чурттугларым, ажылдың темпизин кошкатпазы чугула! Найысылалдың оруктары экижээн — деп, ол Вконтактыда бодунуң арынында бижээн. — Бөгүн база тудугларга чордум. Ажыл хайнышкынныг. Тудугжулар эртен эртеден орай кежээге чедир кызып ажылдап турар-дыр».

Тудугжулар үш ээлчеглиг ажылдап турар. Сентябрь байырлалдарының кол эртери Улуг-Хемниң эрик кырынче кичээнгей дыка улуг. Даши Намдаковтуң кылганы «Хаан аңнаашкыны» деп экспозицияны Кызылда эккелген, ону тургузарының белеткел ажылдары дооступ турар.

Сергей Пюрбю аттыг Улусчу чогаадылга бажыңының даштыкы хевири болгаш девискээри дыка көрүштүг апарган. Ооң девискээрин бүрүнү-биле асфальтылаан.

Найысылалдың төп кудумчулары чаарттынган. Автотранспорт аргыжылгазы берге турган Чүлдүм кудумчузун алгыткан, машиналар тургузар черни кылган. Ам ол машина-балгат чоруурунга эптиг апарган. Чазак Бажыңы, хөгжүм-шии театры, «Найырал» кино театры, «Өңнүк» магазини турган бажыңның чоогу шуут өскерилген. Ол девискээрге машиналыг, чадаг аргыжарынга дыка эптиг, хевири чараш апарганын чон демдеглеп турар.

А бо демир херимнерниң каасталгаларын чамдык кижилерниң ушта ээрип, оора долгап турары хомуданчыг.

Долаана САЛЧАК.

Медээлер

Мурнунда — Аман Тулеев биле Шолбан Кара-оол

(Төнчүзү. Эгези 1-ги арында).

РФ-тиң Экономика яамызының санап турары-биле алырга, Тываның демир-оруу чүгле республиканың эвес, Сибирьниң болгаш Ыраккы Чөөн чүктүң чамдык регионнарының экономиказының өзүлдезинге идиг болур.

Кара-оолдуң сөөлгү чедиишкиннеринге экспертер РФ-тиң Президентизиниң республика байырлалы — Тыва биле Россияның демнежилгезиниң 100 чылын федералдыг эрге-байдалдыг болдурганы деп санап турарлар. Сентябрьда болур байырлалга чурттуң Президентизи киржир, РФ-тиң Чазааның хүлээп алганы айтырыгларны дүүштүр ооң сайзыралынга 2 млрд. рубльди үндүрген.

Үнүш ажыл-агыйын сайзырадыры-биле

Көдээ ажыл-агыйының бараан бүдүрүкчүлерин үнүш талазы-биле деткииринге субсидияларны немей хуваарының дугайында РФ-тиң Чазааның айтырыышкынынга Дмитрий Медведев ат салган.

Регионнарже чорудар акша-хөреңгиниң ниити түңү 5 млрд. рубль. Ону 2013-2020 чылдарда көдээ ажыл-агыйны сайзырадырының күрүне программазының хемчеглериниң аразында акша-хөреңгини эде хуваaганындан тыпкан.

Тыва Республика ол айтырыышкын езугаар 5 млн. 608 муң рубльди алыр. Бо чылды февральда көдээниң бараан бүдүрүкчүлерин деткиири-биле 14,44 млрд. рубльди шилчиткен. Ынчангаш 2014 чылда республика федералдыг бюджеттен 19 млрд. рубльди деткимче кылдыр алган.

Крымның мурнуу эриинче

Кызылдан Абакан уунче 16 автобустардан тургустунган колонна үнүпкен.

Ында Крымга барып дыштаныры болгаш кадыын экижидери-биле 12-ден 15 хар чедир назылыг 348 уруг олурупкан чорааннар. 2014 чылда регионга тускайлаан ковта езугаар Крым Республикага Азия төвүнден 500 оол болгаш уруг дыштанырлар. Оон аңгыда үер-чайыктан когараан Барыын-Хемчик, Сүт-Хөл, Бай-Тайга кожууннарның уругларынга 97 путевканы тускайлаан. Олар Кара далайның эриинде «Чайка» лагерьге дыштанырлар.

Абакандан бичии дыштаныкчылар Москва баар поездиге олуруптар, оларны 10 медицина ажылдакчызы, 20 башкы үдеп чоруурлар. Уругларны, оруккa чорда, хүнде дөрт катап чемгерер.

Онза байдалдың чурумун дужүрбээн

Республиканың Арга-арыг ажыл-агыйының талазы-биле күрүне комитединиң болгаш ОБЯ-ның медээлеринден көөрге, август 4-түң 8 шактагы байдалын езугаар Тываның арга-арыг фондузунда 10 өрт 958,8 гектар черде өөскүп турар.

Тывага өртке айыылдыг үениң эгезинден бээр арга-арыгның 153 өрттери бүрүткеттинген, олар 10755,5 гектар черни хөме алган турган. Ол дээрге эрткен чылдың бо үезинге деңнээрге, 25 хуу хөй болган, ындыг турбуже өртке алысткан ниити шөлдүң хемчээли дөрт катап эвээш кылдыр санаттынган.

Август 4-ке чедир Тожу болгаш Чеди-Хөл кожууннарда ниити шөлү 869 гектар 4 өртү өжүрген. Ол халапты чайладыры-биле тускай албаннардан 182 кижини, дөрт техниканы хаара туткан.

Ниитизи-биле бо хүнде 89,8 гектар черде өрт хып турар, оларның дөртү — Каа-Хем кожуунда, бирээзи — Тожуда.

Көдээ школаларның сургуулдарын...

Тываның көдээ школаларынга күш-культурага болгаш спортка киржириниң байдалдарын тургузары-биле федералдыг бюджеттен регион бюджединге субсидия тыпсырының дугайында Россияның Өөредилге болгаш эртем яамызы-биле дугуржулганың төлевилелин республиканың Чазаа деткээн.

Дугуржулганың негелдезин езугаар бо сорулгаларга ажыглаары-биле республика бюджединге 2014 чылда 25,2 млн. рубльди тускайлаар. Ол акшаны «2013-2020 чылдарда өөредилгени сайзырадыры» федералдыг күрүне программазының «Уругларның школа назыны четпээн, ниити болгаш немелде өөредилгезин сайзырадыры» иштики программага дүүштүр тыпсыр. Ооң күселиби-биле Тываның школаларында 55 спорт залдарын септээр, школаларның бирээзинге чаа залды ажыдар, спортчу клубтар тургустунар, 12 школаның девискээринге универсалдыг ажык спорт шөлдери туттунар.

ТР-ниң албан-езузунуң сайтызындан.

СТУДЕНТИЛЕРГЕ «ИЗИГ ШУГУМ…

Тываның Баштыңының ажыл-албаны

Студентилер ужуражылга үезинде.

Чаа өөредилге чылындан эгелеп Тывадан барган студент бүрүзү республика Баштыңының оралакчылары-биле азы регионнуң сайыттары-биле телефон дамчыштыр харылзажып болур апаар.

Амыдыралында нарын байдалдар азы ада-иелери болгаш чоок кижилери шиитпирлеп шыдавас айтырыглар тургустунуп келгенде, ынчан чүгле долгаары көрдүнген.

Ындыг шиитпирни Тываның Баштыңы август 4-те чаңгыс чер-чурттуг студентилерниң президентизи-биле ужуражылга үезинде хүлээп алган. Шолбан Кара-оол чаңгыс чер-чурттугларның бөлүктериниң удуртукчуларынга Чазак Даргазының оралакчыларының мобиль телефоннарының дугаарларын дамчыдып берген, ооң соонда республика Чазаанда албан-дужаалдыг кижилери-биле харылзажырынга эргежок чугула медээлерни бодунуң ВКонтактыда арнынга кирриптерин аазаан.

Чазактың удуртулгазынче дорт үнер арганы хамыктың мурнунда Тывадан дашкаар өөренип турар студентилерге тургускан деп, Тываның Баштыңы демдеглээн. Аал-оранындан үнгеш, бот-тускайлаң амыдыралче бир дугаар кирип турарларга баштайгы үеден эгелээш таваржыры бергелер, чаа байдалдарга чаңчыгары оларга дыка нарын.

Бодунуң шиитпирин Шолбан Кара-оол амыдыралчы байдал-биле тайылбырлаан. «Бот-тускайлаң амыдыралдың баштайгы чылын чамдык уруглар эртип шыдавайн турар — деп, ол чугаалаан. — Ооң уламындан республика Чазааның улуг күш-биле дилеп алганы өөредилге олуттарын кааптарлар. Бедик мергежилдиг кадрлар чедишпейн турар Тывага ол улуг чидириг-дир, ниити күш-биле шиитпирлеп болур бөдүүн айтырыг дээш өөредилгезин кааптар чорук оон-даа харааданчыг».

Оон аңгыда Тывадан дашкаар өөренип турар студентилер кем-херек үүлгедикчилери-биле холбажып турар дээн дидир-дидирлер Чазак Даргазының оларның-биле дорт харылзаа тудар дээн шиитпиринге күштүг барымдаа болган. «Карак чивеш аразында силерниң салым-хууңарны үреп турар багай чүүлдерден силерни камгалаар бодап тур мен. Ынчангаш дүвүрел болдуруп турар чүүлдер дугайында меңээ, мээң оралакчыларымга дыңнадып туруңар» — деп, республиканың Баштыңы чугаалаан. Бир эвес студентилерни кем-херек үүлгедикчилериниң бөлүүнче хаара тудар деп турары шын болза, эрге-хоойлу камгалаар органнар ону сайгарар деп, ол аазаан. Ынчангаш ол ужуражылгаже регионнуң удуртукчузу иштики херектер сайыдының оралакчыларын чалап алган.

Ындыг-даа болза, ооң бодубиле, Чазак-биле чугаа кылыры чүгле берге байдалдарда таварышканда эвес деп, Шолбан Кара-оол санап турар. Республиканың ажыл-херектеринде эң чугула, өйү келген айтырыглар талазы-биле тодаргай чугааны ол студентилер-биле кылыксаан. Ылаңгыя чайын студентилер отрядтарынга ажылдап турганнардан ол шимчээшкин дугайында боттарының бодалдарын илередирин дилээн — ону студентилерге-даа, регионнуң экономиказынга-даа ажыктыг кылдыр канчаар чорутса эки дээрзин сонуурган.

Республика Баштыңы аныяктарның «Дүрген» шуулганының болгаш яамыларның болгаш албан черлериниң аныяктарның киржилгези-биле эртирип турары өске-даа чыыштарның дугайында боттуг саналды студентилерден манаан. «Олар бистиң аныяктарывыстың күзел-чүткүлдери-биле дүгжүр ужурлуг, кандыг-бир… йыттың ажыл кылган мен… илеткээри дээш эвес, т… гай төлевилелдерни ты… ның болгаш ажылдадыр… дугайында чугаа болуп ту… — деп, Кара-оол чугаа… Оолдарга болгаш уругларг…

сонуургак болурун болгаш ш… чилел ажылдарын кылырын… мелээн.

Республикага кадрлар … дишпейн турар деп, Шол… Кара-оол демдеглээн. «Ч… болза, ажылдакчылар д… йында эвес, а бедик мерге… диг кижилер дугайында бо… турар. Документилиг эко… мистер бажын ажыг болга… шыырак билиглии — каш… кижи».

Студентилер регион… удуртукчузу-биле ажылчын … тырыгларны, ооң иштинде … зылдан Абакан, Красноя… болгаш Новосибирск хоор… ларга чедир чорууурун орга… застаары чугула деп санаан… Ындыг рейстерни өскүс ур… ларга болгаш эвээш орулга… өг-бүлелерниң студентилери… дээш тургускан.

Боттарының эгелекчи … налдарының дугайында чаң… чер-чурттугларның бөлүкте… ниң удуртукчулары чугаала… нар. Чааpттынып турар Кыз… ды көөрү өөрүнчүг-дүр дээр… дыңнатканнар. Өске хоорайла… да ышкаш, мында тудуг ажы… дары чоруп, автомобиль ор… тары чааpттынып турар.

Долаана САЛЧА…

В.ШАЙФУЛИННИҢ тыр… тырган чуруктары.

Чараш-тыр, эптиг-дир

Кызыл хоорайның төвүн чаартыр талазы-биле улуг ажыл эртен эртеден орай кежээге чедир чоруп турар. Чаарттынган кудумчуларга, шөлдерге баргаш, эрткен-дүшкен кижилерниң, чолаачыларның кылдынган ажылдарга хамаарылгазын сонуургадывыс.

Кызыл хоорайның чурттак-ызы **Ирина Дембик:**

– Найысылалывыс төвү улам араш апарган-дыр. Чараш-тыр! Ың ылаңгыя театрны долгандыр ыка аянныг-дыр. Мындыг чаарылганы шагда-ла кылыр турган журлуг чүве-дир ийин. Кандыгаа байыр-найыр манавайн. Дор-у-биле чугаалаайн, театрның чаында Тока даргага тураскаалды олгандыр сесерлик арагачылар ыглыр чер турду. Ону долганыр херимнеп каан болгаш, кижилер аңаа ажытталып, арага жер чүве. Дээди Хурал дужунга ндүлел самбыразының артын арагалап, туалеттеп, содаалаып... канчап-даа турдулар. Ам рүңер даан, долгандыр көскү. ка сесерлиин долгандыр зыс, чадаң ыяштарны олуртн. Бо сесерликке сериттенип штаныр кижилер безин көвүй берди. «Бомжтар» дижирис кижилер безин аңаа шоолуг зүлбес апарган. А бо «Кызыл» стиницаның мурнуу талазында ерликке тудугжулар дегбейн лар. Ону база чаартыр боор бодаар-дыр мен. Чүү дээр ор! Эки-дир.

Таксист чолаачы **Эртине нгуш:**

– Таксистеп ажылдап турар кижи мен. Төпте оруктарны машиналар чоруурунга, тургузарынга дыка эптиг кылдыр кылганынга чүгле мен эвес, эш-өөр таксист эштерим дыка таарзынып тур бис. «Найырал» кинотеатр, «Азас» магазин дээш, бо чоок-кавы хөй чон хайныышкынныг, машинабалгат сыңышпас чер-ле болгай. Ам көрүңер даан, кайыын-даа халдып кээриңге, машинаны тургузар чер бар. Машина тургузар черниң чедишпези таксистерниң бир «аарышкылыг» айтырыы турду. Таксистерге-даа, бистиң пассажирлеривиске-даа дыка эптиг. Бо ажылды соксатпайн, уламчылаар болза эки. «Гаруда» садыгның чанында байдал дыка нарын. Ооң артында бажыңнарны кандыг-бир арга-биле чайлаткаш, аңаа машина тургузар чер тудары чугула апарган. Ынчан ооң чоогу база «Азас» магазинниң чанында ышкаш чолаачыларга, пассажирлерге эптиг апаар.

Зоя Перумова, *пенсионер:*

– Тыва эки турачылар кудумчузунга мен ышкаш кырган кижиге кылаштаары дыка бергедир. Ам чүгээртээн. Садыг-магазин хөй төпте кудумчуларда оруктарны алгыдып, машиналар тургузар черлер кылып каарга, кылаштаары меңээ шоолуг коргунчуг эвес апарды. «Азас» магазин турар кварталга чүгле чадаг кижилер кылаштаар кылдыр кылып турары эки-дир. Чүгле ол кварталды эвес, «Саян» магазинден эрги рынокка чедир кварталдарга машина маңнавас кылып каар болза, улам эки. Ленин, Кочетов, Дружба кудумчулап машиналар маңнап-ла тургай. Хоорайның даргаларын бактаарынга ынак улус болгай бис. Бо ажыл дээш оларны канчап мактавас боор.

Шаңгыр-оол МОНГУШ
белеткээн.

Шынчы садып алыышкыннар дээш

Мындыг аттыг төлевилелдиң семинарын июль 31-де Бүгү-россияның «Россия дээш» деп улусчу фронтузунуң (БУФ) регионалдыг салбыры эрттирген.

Семинарның темазы – «Тыва Республикада үне болгаш муниципалдыг садып алыышкын практиказы. Чигзинчиг садып алыышкыннар болгаш садыглаашкыннарны дилеп тывар бол илередир аргаларның үндезини». Өөредиглиг ражылгага кол илеткелчи Ф.А.Хаджиев, дыңылар: А.Г.Листков, Л.О.Бурбучап, Ч-Д.Б.Ондар, .Тунев, А.В.Брокерт, О.С.Саая, В.М.Мельников, Уюсов, А.Н.Переляева, А.В.Алдай, С.М.Далчин, Ооржак болгаш массалыг информация чепсекниң журналистери киришкен.

Бүгү-россияның улусчу фронтузу күрүне са алыышкыннарының мониторингилерин №44, 23, №94 Федералдыг хоойлуларга дүүштүр эрттирип турар.

Бо төлевилелдиң дээштиин саннар көргүзүп турар: 2013 чылдың сентябрь 1-ден ноябрь 21-ге чедир БУФ-туң активчилери бүгү Россияга 52 млрд. рубль түңнүг 210 чигзинчиг садып алыышкыннарны илередип тыпкан!

Улусчу фронтунуң регионалдыг салбырының идепкейжилери коррупцияга удур хөй-нииити организациялары-биле кады үргүлчү мындыг мониторингилерни, семинарларны эрттирип турар. 2014 чылдың бирги чартыында Монополияга удур федералдыг (УФАС) албанга 102 хомудал кирген, хомудалдың меге долдуртунганындан ооң 25-жин дедир эгиткен, 5-жин кыйгырткан. 37 хомудалда чурум үрээшкинин специалистер илереткеш, бо хүннерде 35-жинге сагындырыгны, бижимел айтыышкыннарны берген.

Алдынай СОЯН.

Тываның Баштыңы байыр чедирген

Тываның Баштыңы Шолбан Кара-оол көскү партия-политиктиг болгаш күрүне ажылдакчызы Григорий Чоодуевич Ширшинниң юбилейи-биле байыр чедирген.

Партияның болгаш күрүнениң көскү ажылдакчызы Григорий Чоодуевич Ширшин август 5-те 80 харлаан. Григорий Ширшин 1973 чылдан эгелеп СЭКП Тыва обкомун удуртуп келген. Ол чылдарда Тывага улуг-улуг үлетпүр бүдүрүлгелери тургустунган, тус черниң инженер-техниктиг кадрлары доозуп келген, хөй-хөй чуртталга бажыңнары туттунуп, чаа оруктар салдынып, чаа-чаа өөредилге черлери ажыттынып турган. Амыдыралдың аңгы-аңгы хевирлеринге болгулаан чаартылгалар Тываны Сибирьниң кожазында регионнарынга чоокшуладыр арганы тургускан.

Совет үениң соонда Григорий Чоодуевич ниитилел-политиктиг ажыл-чорудулганы идепкейлиг кылып турган, Тыва Республиканың Улуг Хуралының (съездизиниң) даргазынга, ТР-ниң Дээди Хуралының (парламентизиниң) депутадынга соңгудуп келген, ол аңаа бюджет, үндүрүг болгаш саң-хөө комитедин удуртуп турган.

Республиканың социал-экономиктиг сайзыралынга киирген салыышкыны дээш ону Ленин, «Хүндүлелдиң Демдээ» болгаш Октябрь революциязы орденнер-биле, ССРЭ-ниң болгаш Моолдуң медальдары-биле, Тыва Республиканың «Шылгараңгай күш-ажыл дээш» медалы-биле шаңнаан.

Г.Ч. Ширшинниң адын «ХХ вектиң алдарлыг кижилери» деп күрүне номунда киирген, ол – Кызыл хоорайның хүндүлүг хамаатызы.

Хүндүлүг дыштанылгазында-даа болза, Григорий Чоодуевич хөй-ниитичи ажыл-чорудулгазын идепкейлиг күүседип турар. Юбилярга изиг байырны болгаш чылыг күзээшкиннерни республика Баштыңы Шолбан Кара-оол чедирген, ооң байыр чедирген чагаазында мындыг одуруглар бар: *«Хүндүлүг Григорий Чоодуевич! Тыва Республиканың Чазааның болгаш бодумнуң өмүнээмден Силерниң амыдыралыңарда төөгүлүг болуушкун – 80 харлааныңар-биле чүректиң ханызындан байыр чедирерин чөпшээреп көрүңер.*

Силер төөгүлүг болуушкуннар-биле долдуртунган, хөй талалыг күш-ажылды кылып келдиңер, Силерниң амыдыралыңарда байлак дуржулга, ханы билиглер мөөңнеттинген, ону кижилерниң чаагай чоруунга харам чокка өргүп, республикага хөй чүүлдерни кылып келген Силер. Силер көскү политиктиг, күрүне ажылдакчызы болгаш эртемден кижи болгаш, бодуңарның чонуңарга болгаш төрээн чериңерге төлептиг бараан болурунуң үлегерин көргүзүп чор силер.

Бөдүүн арат өг-бүлеге төрүттүнгеш, ол үениң аныяктары-биле бир дөмей, Совет күрүнениң составынга чаа кирген төрээн Тываңарга чаа амыдыралды тургузарынга идепкейлиг киржип келдиңер. Комсомолга улуг школаны эрткеш, бодуңарның ооң соондагы ажыл-амыдыралыңарны партия ажылынга бараалгаттыңар, дыка хөй чылдың дургузунда партияның область организациязын удуртуп, херек кырында республиканың баштыңы болуп келдиңер. Ынчангаш республикада байдал дээш, бодуңарның чаңгыс черчурттугларыңарның чаагай чоруу дээш кандыг харысалганы чүктеп келгениңерни кымдан артык билип тур мен. Силерниң ажылыңарның ачызында 80 чылдарның төнчүзүнде Тыва бодунуң экономиктиг күчүзүн быжыглап алган, ооң ачызында бистиң ниитиливиске тургустунган бөдүүн эвес чаартылгаларның үезин шыдажып эрткен бис. Сөөлгү чылдарда Силер парламентиге үре-түңнелдиг ажылдап, республиканың хөй-нииити амыдыралынга идепкейлиг киржип келдиңер.

Төөгүлүг юбилейлерниң 100 чылының байырлалы бистиң улуг салгалдың кижилеринге улуг ужурдузалыг, ооң база бир сураглыг төлээзи Тываның төөгүзүнге көскү салыышкынны киирген Силер болдуңар, хүндүлүг Григорий Чоодуевич, өөрүп четтириишкинни илередип, кадыкшылды, бүгү-ле эки чүүлдерни болгаш хөй чылдарда чогаадыкчы ажылды күзедим, хүлээп ап көрүңер!».

Онзагай кижилер – арав

УГБАМ – ЧОРГААРАЛЫМ

Кижиниң амыдыралында хүндүлээр, өскелерден ылгалдыг, онзагай кижизи турар. Меңээ шак ындыг кижи – улуг угбам Зоя Ломбуевна Монгуш. Ол Тыва Республиканың өөредилгезиниң алдарлыг ажылдакчызы, РФ-тиң өөредилгезиниң хүндүлүг ажылдакчызы, ТКУ-нуң физика-математика факультединиң улуг башкызы чораан. Угбам 70 харлаан. Ынчангаш бо юбилейлиг чылда ооң дугайында солун арнынга бир дугаар бижип, шенеп көрзүмзе дээн күзелим-биле бижип ор мен. Чылыг-чымчак сөстер кандыг-даа эм-домдан күштүг болур дээр болгай. Зоя Ломбуевна амгы үеде кадыының байдалы-биле ажылдавайн турар-даа болза, уйнуктарының аразында олары дээш чурттап олурар.

Зоя Ломбуевна улустуң улуг уруу болгаш, бичиизинден тура ажылгыр, кежээ, арыг-силиг. Дуңмаларын оргазынга чүк-теп чорааш, мал-маганын база көрбүшаан, ада-иезинге өмек-дөмек кылдыр өстүрүп каан. Чай чок хирезинде кончуг эки өөредилгелиг, спортка, уран чүүлге ынак, хөй-ниитичи чораан. Номчуттунарынга хөлчок ынак. Черле бистиң өг-бүлевис шупту номчуттунар бис. Ооң чылдагааны – ачавыстың кижизидилгезинде. Ачавыс үжүк-бижикти школага-даа эвес, ол үеде турган Көп-Сөөк хүрээзинге хууракта турган, өөренип алган. Ол солун-сеткүүл, номнар аажок номчуур. Оолдарының аттарын безин номчаан номнарының маадырларының аттары-биле адап алган деп угбам чугаалаар. Бир сөстүң утказын билбейн баргаш айтырар болзуңза, ол ыяап-ла тайылбырлап бээр. Ожеговтуң словарында дег утказын каш катап шын тайылбырлап бээр.

Школа доозупкан соонда угбам уруглар садынга, школаларга ажылдап чорааш, боду-ла дээди өөредилге черинче кирип алгаш, эртем-билигни чедип алган. Эртемнерниң «хааны» математика эртемин дыка сонуургалдыг, ону аныяк-өскенге өөредир, ооң чажыттарынче ханылап кирер чаяанныг болган. Башкы болурун чажында-ла күзеп чораан болгаш, ону чедип алган. Угбамның онзагайы: ажынып хыйланмас, кандыг-даа кижи-биле чугаалажып билир, кижилерни сорук киирип, бир-ле чүүл, бодал-биле чүглендириптер.

Бир катап угбамның 60 харлаан юбилейин демдеглеп, кожуун чергелиг ажык класс шагы эрттирип турумда, ооң өөреникчизи, ам бистиң аравыста чок Виктор Данзыевич Иргиттиң, мынча деп чугаалааны сагыжымда артып калган: «Зоя Ломбуевна – кайгамчык башкы. Институтка өөренип тургаш, бир-ле хүн эжим-биле кичээлден дезер дээш тон азар өрээлге чаштынып орган бис. Зоя Ломбуевна бисти көрүп кааш, дыка аянныг үнү-биле, баштактаны аарак, сургап-ла эгелээн. Оон бис кичээливисче кирер ужурга таварышкан болгай бис». Аңаа чыылган башкылар Зоя Ломбуевна дугайында дыка эки, чылыг, чымчак сөстерни, сактыышкыннарны чугаалааннар.

Ол бодунуң мергежилинге болгаш эртеминге дыка ынак. Дөргүл-төрелдери арга-сүме айтырып кээрге: «Ажы-төлүңерни ыяап-ла башкыга өөредип алыңар, башкы институдунче киирип алыңар» – дээр. Мен Кызылдың уран чүүл училищезин доозупкаш, уругларның хөгжүм школазынга элээн ажылдай берген мен. Бир катал Кызылдан башкыларывыс келгеш, биске аттестация эрттиргеш, мени: «Силерниң ажылыңар ажырбас-тыр, талантыңар-даа бар-дыр, чүгле дээди эртемден чедип алыңар» – деп сүме каткан. Кызылга келгеш, угбамга чугааладым. Ынчан өг-бүлелиг, ийи ажы-төлдүг мен. Зоя Ломбуевна: «Культураның дээди өөредилге чери Тывада чок, өг-бүлең база бар-дыр, бистиң институтче, эге өөредилге салбырынче кирип ал, ында хөгжүмнү база өөредип турар» – дээн. Шак ынчаар эге класс башкызы апарган мен.

Зоя Монгуш чүгле математика эртеминге сонуургалдыг эвес, шупту эртемнерни сайгарар. Ол эртемнер талазы-биле чедиишкиннерни дыка билир. Бир катап бичии оглум аарый берген. Кызылга баргаш: «Эмчилер мындыг диагноз салып турар чүве-дир, угбай, ол чүү деп аарыг чүвел?» – деп айтырдым. «Медицинская энциклопедияның» ынча дугаар арнын ажыткаш, ол аарыг дугайында номчуп ал, дуңмам» – диди. Шынап-ла, ол арынны ажыткаш, ол аарыг дугайында номчуп алдым. Угбамның бажыңында бай чүвези – номнар. Удуур өрээли, залында шкафтарда, эжик аксында полкаларда – шупту номнар. Математика эртеминиң чагыдылгалары, сеткүүлдери, эртем бүрүзүнүң энциклопедиялары шупту бар. Оон аңгыда ол уран чүүлге дыка ынак. Ол үениң кино, театр, ыраажы артистерин шуптузун билир. Оларның дугайында номнар шупту бар. Боду ырлаарынга база дыка ынак. Ынак ыраажылары –Эдита Пьеха, Нанни Бревгадзе дээш, оон-даа өскелер. Угбашкылар чыглып келгеш, ийи-үш аңгы үнге ырлаарынга ынак бис. «Вот кто-то с горочки спустился», «Снегопад», «Где ты раньше был?» дээш, оон-даа өске ырларны дыка чараш кылдыр каш үнге ырлаар бис.

Зоя Ломбуевна математика эртемин башкылавышаан, ол эртемни ханы өөренип, эртемшинчилел ажылдарын кылып, өөредилге номнарының авторларының бирээзи боор, методиктиг дуза номнарын бижип, математиканың словарь ажылдарын кылып, математиктиг терминнерни очулдуруп турган. Бо-ла бүгү угбавыстың кадыынга багай салдарлыг болган деп бодаар мен. Ол дугайында сураглыг журналист С.Б. Салчак бодунуң материалдарында кончуг эки бижээн чүве.

Зоя Ломбуевнаның чоргааралы – ооң өөреникчилери. Бистиң төрээн чуртувустуң кайы-даа булуңунда, даштыкыдаа чурттарда угбамның өөреникчилери хөй. Угбам хоорай лицейинге ажылдап тургаш, өөреникчилериниң альбом, чуруктарын көргүзеринге дыка ынак турган. Бо өөреникчим Плеханов аттыг дээди өөредилге черинде, өскези МКУ дооскан дээш-ле баар. Россияның эң шыырак дээди өөредилге черлерин шуптузун адаар. Кожууннарда мырыңай эндерик. Бистиң кожуунда, суурувуста безин хөй. Ам аравыста чок Россияның ниити өөре
зиниң хүндүлүг башкызы
Чедер-оол, Владимир Бор
Кара-Сал аттыг Тээли ор
ниити билиг школазында
матика башкылары: М.О.
чак, А.Ч. Хомушку, Н.А. С
база Россияның өөреди
ниң хүндүлүг ажылдакчы
А.С. Донгак, Тыва Респуб
ның алдарлыг башкызы,
матик өг-бүле башкылар:
Суглай-оол биле Э.К. С
оол, аныяк, келир үениң
гелдиг информатика баш
Н.В. Таргын, Бай-Тайга ко
нуң чагырга даргазы Ч.Ш.
гак дээш, оон-даа өске
угбавыс доостурган.

З.Л. Монгуш хөй чылдар
гузунда хүлээп алыр ком
даргазынга ажылдаан. Б
шыырак, өөрениринге сун
уругларны деткип, эртем-б
чедип алырынга бодунуң
хуузун база киириштирип
раан. Ындыглар база ко
суур бүрүзүнде хөй. Бод
кады төрээн дуңмазы М
Очур-оол, уруглары, дуң
ры, Өвүр кожуунда дуң
ры, Бай-Тайга кожуунда ө
ле эмчилер: С.Ч. Ооржак
В.К. Ооржак, А.К. Чамбый
дээш, оон-даа өскелер чы
чымчак сөстерни үргүлчү
тып чугаалап чоруур.

Угбамга күзээрим бо
ам-даа бистиң аравыска
чылдарда чурттап, амыды
дың кадыг-бергезин шыда
эртип, уйнуктарын эртем
лигге чедирип, оларның а
төлдерин көрүп, чаптап,
тиң-биле аралажып чоруу
күзээр-дир бис. Бистиң
чогаалчывыс К.К. Кудажы
чугаалааны: «70 харны ха
дээр бе, чээргенни одум д
бе» дей каап оргай-ла бис,
бай.

Майя САЛЧ
баш

Бай-Тайга кожуун.

АВАВЫСКА МӨГЕЙИГ

Бай-Тайга кожууннуң Н.Өлзей-оол аттыг Культура бажыңынга «Ававыска мөгейиг» деп концерт болган.

Өвүр кожуунда чурттап чоруур ыраажы Алдын-Байыр Севээнович Хертек өг-бүлези, кады төрээннери, уруглары-биле авазынга тураскаадып, ооң эш-өөрү, дөгүл-төрелдери, улуг-бичии чону-биле сактыышкын кежээзин эрттирген. Баку Олеговна Дилак 1947 чылдың ноябрь 6-да төрүттүнген, кады төрээннери шупту он бир. Бодүүн, ажылчын өг-бүлениң ортун уруу. Акылары, угбалары, дуңмаларының чоргааралы, бичиизинден-не ырлаар, самнаар, хөглүг кижи чораан. Ол чажындан тура, мал-маган кадарып, тайга-таскылдың арыг агаарынга ойнап өскен, школачы үелеринде клазының даргазы, хөй-ниитичи чораан.

Бодунуң сонуургалының аайы-биле Кызылдың уран чүүл училищезин чедиишкинниг дооскан. Өскен-төрээн суурунга келгеш, Культура бажыңынга күш-ажылчы базымын эгелээн. Б.О. Дилак – РФ-тиң Коммунистиг партиязының кежигүнү. Ол ажылынга кызымаккай, эрес-кежээ, эш-өөрзүрек чораан. Кожуун болгаш республика чергелиг көрүлделерниң башкарыкчызы, янзы-бүрү мөөрейлерге идепкейжи болуп, көдээ малчыннарга солун концерттерни көргүзүп, фестивальдарга киржип, шаңналмакталдыг ажылдап чораан. Уруглар-биле ажылдаар методистен эгелээш, Н.Өлзей-оол аттыг Культура бажыңының директорунга чедир депшээн. Ол дөрт оолду өстүрүп кижизиткен. Оолдары авазын дөзээн, Тээлиниң Д.Хүреш-оол аттыг уран чүүл школазынга аңгы-аңгы салбырларын дооскан. Б.О. Дилак 1997 чылда ТР-ниң культура сайыдының болгаш ТР-ниң Президентизиниң Хүндүлел бижиктери-биле шаңнаткан. Улуг оглу Али-Маатыр, керни Алдынай Кызыл хоорайда чурттап чоруур, дөрт ажы-төлдүг. Ийи дугаар оглу Алдын-Байыр, Сурмаа олар – Өвүр кожууннуң культура ажылдакчылары, үш ажы-төлдүг. Айдемир, Айрана – Тээлиде, оларның оглу Кежик Дилак кожуун болгаш республика чергелиг мөөрейлерниң тиилекчизи, Ай-Хаан – Өвүр кожууннуң каайлы черинде, өөнүң ишти Айлаана – студент, олар оолдуг. Б.О. Дилактың оолдары, кенээттери, уйнуктары Тээлиге келгеш, авазының эш-өөрүнге, чаңгысклассчыларынга, төрелдеринге база авазының чаңгыс арткан кады төрээни ИХЭ-ниң, күш-ажылдың хоочуну, даайы Александр Салчакович, күүйү Чечек Хомушкуевна Норбуларга чаа үнүп келген чылда аалдап чораан. Олар клубка солун концертин бараалгаткан. Залга улуг-бичии чон хөйү-биле чыглып келген. Алышкылар ырлаарга, авазының эш-өөрүнүң карактарында чаштары бадып, оларны чаптап, чарашсынып, магадап көрген. Уйнуктары Чаяна, Чимис, Сумбер, Сылдыс-Ай, Кежик кырган-авазынга тураскаадып, уран номчулганы номчуп, ырыларны күү сеттилер. Дая, Чаяна, Ендан баштак танцызы-биле чонну кайгаткан. Алдын-Байыр, Сурмаа олар чогааткан ырыларын бараалгаткан.

Б.О. Дилак кады эдержип келген ынак эжи, культураның хоочуну Раиса Иргитовна Караш эжиниң оолдарын өскүссүретпейн деткип, өглеп-баштап, чагыг-сүмени берип, ажылга, амыдыралга ынак болурунга кижизидип, эдержип, харылзажып чоруур. Р.И. Караш кенээттери болгаш хүндүткелдиг күүйү байыр чедирип, бел
ти сөңнээн. Авазының ка
ажылдап чораан эш-өөрүн с
тып, оларның «аъдының ба
эрте хоя» бергенинге хому
лын илередип, чылыг, чымч
сөстерни чугаалаан. Алды
Байыр Хертек – Өвүр кожу
нуң Тюлюш Ирбен-оол ат
уран чүүл школазында чада
башкызы, Сурмаа – культ
ра бажыңының ажылдакчы
Олар кежээни башкарыкчыл
эрттирген. Н.Өлзей-оол ат
Культура бажыңының ажы
дакчыларынга хүндүлел бижи
биле суй белекти сөңнээн. Б.
Дилактың эш-өөрү, чаңгы
классчылары алышкылар
оларның өг-бүлезинге, аж
төлүнге байыр чедирип, су
белектерни сөңнеп, эки ажы
даарын, найыралдыг, эртем-б
лиглиг, алдарлыг, аас-кежикт
чоруурун күзээн.

Шеңне КУУЖААН

Бай-Тайга кожуун.

ТЫВА РЕСПУБЛИКАНЫҢ СОҢГУЛДА КОМИССИЯЗЫНЫҢ ДОКТААЛДАРЫ

«Россияның республиканчы партиязы — чоннуң хосталга партиязы» политиктиг партияның регион салбыры» Тыва Республикада соңгулда каттыжыышкынының депшиткени Тыва Республиканың Дээди Хуралының (парламентизиниң) ийиги чыыжының депутаттарынга кандидаттарның республика даңзызының дугайында

2014 чылдың июль 30 №85/441-6 Кызыл хоорай

«Россияның республиканчы партиязы — чоннуң хосталга партиязы» политиктиг партияның регион салбыры» Тыва Республикада соңгулда каттыжыышкынының депшиткени, Тыва Республиканың Дээди Хуралының (парламентизиниң) ийиги чыыжының депутаттарынга кандидаттарның Тыва Республиканың Соңгулда комиссиязынче республика даңзызын бадылаары-биле киирген документилерни сайгарып көргеш, «Тыва Республиканың Дээди Хуралының соңгулдаларының дугайында» Тыва Республиканың Хоойлузунуң 31, 33 болгаш 35 чүүлдеринге дүүштүр Тыва Республиканың Соңгулда комиссиязының **доктаадыры болза:**

1. «Россияның республиканчы партиязы — чоннуң хосталга партиязы» политиктиг партияның регион салбыры» Тыва Республикада соңгулда каттыжыышкынының чаңгыс мандаттыг соңгулда округтарынга депшиткени Тыва Республиканың Дээди Хуралының (парламентизиниң) ийиги чыыжының депутаттарынга кандидат 21 кижиниң даңзызын бадылаар (коштунган).

2. Тыва Республикада «Россияның республиканчы партиязы — чоннуң хосталга партиязы» политиктиг партияның регион салбыры» соңгулда каттыжыышкынының депшиткени Тыва Республиканың Дээди Хуралының (парламентизиниң) ийиги чыыжының депутаттарынга кандидаттарның бадылаттынган даңзызының хоолгазын айыттынган соңгулда каттыжыышкынының төлээзинге тыпсыр.

3. Тыва Республиканың Дээди Хуралының (парламентизиниң) ийиги чыыжының депутаттарынга кандидаттарның даңзызында кирген кандидаттарның дугайында Тыва Республиканың Соңгулда комиссиязынче киирген медээлерин чогуур күрүне органнарынче оларның шынныын хынаары-биле чорудар.

4. Бо доктаалды Тыва Республикада округ соңгулда комиссияларынче чорудар болгаш Тыва Республиканың Соңгулда комиссиязының Интернет-сайтызынга киирер.

Тыва Республиканың Соңгулда комиссиязының даргазы Б.Д.ОНДАР.

Тыва Республиканың Соңгулда комиссиязының секретары М.Ш.САМБАЛА.

Даңзыны Тыва Республиканың Соңгулда комиссиязы 2014 чылдың июль 30-де бадылаан (доктаал №85/441-6)

«Россияның республиканчы партиязы — чоннуң хосталга партиязы» политиктиг партияның регион салбыры» Тыва Республикада соңгулда каттыжыышкынының чаңгыс мандаттыг соңгулда округтарынга депшиткени Тыва Республиканың Дээди Хуралының (парламентизиниң) ийиги чыыжының депутаттарынга кандидаттарның республика даңзызы

Даңзының ниити кезээ

1. Владимир Соянович Орус-оол, 1959 чылда төрүттүнген, төрүттүнген чери – Тыва Республиканың Тес-Хем районнуң Самагалтай суур, чурттап турар чери – Тыва Республика, Кызыл хоорай, дээди эртемниг, кол ажылы — РРП РС—Тыва Республикада чоннуң хосталга партиязының база бир даргазы.

2. Юрий Шыдырааевич Салчак, 1958 чылда төрүттүнген, төрүттүнген чери – Тыва Республика, Бай-Тайга кожуун, Кызыл-Даг суур, чурттап турар чери – Тыва Республика, Кызыл хоорай, дээди эртемниг, ажылдап турар чери, албан-дужаалы – Тыва Республикада «Россияның республиканчы партиязы — чоннуң хосталга партиязы» политиктиг партияның регион салбырының база бир даргазы.

3. Монгун-оол Сынааевич Монгуш, 1969 чылда төрүттүнген, төрүттүнген чери – Тыва Республиканың Чөөн-Хемчик районнуң Чыраа-Бажы суур, чурттап турар чери – Тыва Республика, Кызыл кожуун, Каа-Хем ххс, дээди эртемниг, кол ажылдап турар чери, албан-хүлээлгези — ТР-де Росфинхайгарал КА, ажыл-агыйэргелекчизи.

Кандидаттарның девискээр бөлүктери

№2 девискээр бөлүү

1. Виктория Александровна Шипуля, 1991 чылда төрүттүнген, төрүттүнген чери – Тыва Республика, Кызыл хоорай, чурттап турар чери – Тыва Республика, Кызыл хоорай, ортумак ниити эртемниг, түр када ажылдавайн турар.

2. Орлан Шыдырааевич Монгуш, 1968 чылда төрүттүнген, төрүттүнген чери — Тыва АССР-ниң Сүт-Хөл районнуң Кара-Чыраа суур, чурттап турар чери — Тыва Республика, Чөөн-Хемчик район, Чыраа-Бажы суур, эге ниити эртемниг, түр када ажылдавайн турар.

№3 девискээр бөлүү

1. Дмитрий Николаевич Ставничий, 1984 чылда төрүттүнген, төрүттүнген чери – Тыва Республиканың Чөөн-Хемчик районнуң Теве-Хая суур, чурттап турар чери – Тыва Республика, Кызыл хоорай, ниити ортумак эртемниг, түр када ажылдавайн турар.

2. Инга Николаевна Донгак, 1985 чылда төрүттүнген, төрүттүнген чери — Тыва АССР-ниң Улуг-Хем районнуң Ак-Тал суур, ортумак профессионал эртемниг, түр када ажылдавайн турар.

№5 девискээр бөлүү

1. Андрей Петрович Анисимов, 1974 чылда төрүттүнген, төрүттүнген чери — Ак-Довурак хоорай, чурттап турар чери — Тыва Республика, Кызыл хоорай, ортумак профессионал эртемниг, кол ажылы азы албаны, албан-дужаалы — «Тарыс» КХН, «Золотой дом» ломбард КХН-ниң директору, чиңгине директору, политиктиг партияның кежигүнү.

2. Уран Шкововна Монгуш, 1965 чылда төрүттүнген, төрүттүнген чери — Тыва АССР-ниң Барыын-Хемчик районнуң Аксы-Барлык суур, чурттап турар чери – Тыва Республика, Кызыл хоорай, ортумак профессионал эртемниг, түр када ажылдавайн турар.

№6 девискээр бөлүү

1. Мерген Борисович Ооржак, 1978 чылда төрүттүнген, төрүттүнген чери – Тыва Республика, Кызыл хоорай, чурттап турар чери – Тыва Республика, Кызыл район, Каа-Хем ххс, дээди эртемниг, кол ажылы азы албаны, албан-дужаалы — «Федерация универсального боя» Тываның регионалдыг хөй-ниити организация, юрист.

2. Роман Владимирович Неволин, 1987 чылда төрүттүнген, төрүттүнген чери — ТР-ниң Каа-Хем районнуң Бояровка суур, чурттап турар чери – Тыва Республика, Кызыл район, Каа-Хем ххс, ортумак профессионал эртемниг, кол ажылы — «Тываның даг-руда компаниязы» КХН, машинистиң дузалакчызы.

№7 девискээр бөлүү

1. Роман Степанович Монгуш, 1966 чылда төрүттүнген, төрүттүнген чери – Тыва Республика, Барыын-Хемчик район, Кызыл-Мажалык ххс, чурттап турар чери – Тыва Республика, Кызыл хоорай, дээди эртемниг, түр када ажылдавайн турар.

2. Геннадий Михайлович Монгуш, 1972 чылда төрүттүнген, төрүттүнген чери – Тыва Республика, Барыын-Хемчик район, Кызыл-Мажалык суур, чурттап турар чери – Тыва Республика, Барыын-Хемчик район, Кызыл-Мажалык суур, дээди эртемниг, түр када ажылдавайн турар.

№9 девискээр бөлүү

1. Оолчукай Вячеслав Монгушович, 1960 чылда төрүттүнген, төрүттүнген чери — Чыргакы суур, чурттап турар чери — Тыва Республика, Чөөн-Хемчик кожуун, Чыраа-Бажы суур, ортумак ниити эртемниг, түр када ажылдавайн турар.

2. Чыргал-оол Манчин-оолович Донгак, 1968 чылда төрүттүнген, төрүттүнген чери — Тыва Республика, Чөөн-Хемчик кожуун, Чыраа-Бажы суур, чурттап турар чери — Тыва Республика, Чыраа-Бажы суур, ортумак ниити эртемниг, түр када ажылдавайн турар.

№14 девискээр бөлүү

1. Евгений Александрович Ширап, 1982 чылда төрүттүнген, төрүттүнген чери – Тыва Республиканың Улуг-Хем району, Чаа-Хөл суур, чурттап турар чери — Тыва Республика, Чаа-Хөл район, Найырал сумузу, дээди эртемниг, кол ажылы азы албаны, албан-дужаалы — «Федерация универсального боя» ТРХО, президент, Россия Федерациязы.

2. Владимир Мыйыс-оолович Иргит, 1961 чылда төрүттүнген, төрүттүнген чери — Бай-Тайга районнуң Тээли суур, чурттап турар чери — Тыва Республика, Кызыл хоорай, дээди эртемниг, кол ажыл-чорудулгазы — хуузда сайгарлыкчы.

№15 девискээр бөлүү

1. Андрей Семенович Шумов, 1957 чылда төрүттүнген, төрүттүнген чери — Тыва Республика, Тес-Хем район, Самагалтай суур, чурттап турар чери – Каа-Хем суур, эге ниити эртемниг, кол ажыл-чорудулгазы — хуузда сайгарлыкчы.

2. Антон Доржаевич Кыргыс, 1965 чылда төрүттүнген, төрүттүнген чери — Тыва АССР-ниң Кызыл районнуң Кунгуртуг суур, чурттап турар чери — Тыва Республика, Тере-Хөл кожууннуң Кунгуртуг суур, ортумак профессионал эртемниг, кол ажылы, албан-хүлээлгези — «Туваторг» КХН, тудугжу.

№16 девискээр бөлүү

1. Валерий Владимирович Орус-оол, 1984 чылда төрүттүнген, төрүттүнген чери – Тыва Республика, Кызыл хоорай, чурттап турар чери – Тыва Республика, Самагалтай суур, дээди эртемниг, түр када ажылдавайн турар.

2. Дупчун-Байырмаа Геннадьевна Кыныраа, 1981 чылда төрүттүнген, төрүттүнген чери – Кызыл хоорай, чурттап турар чери – Тыва Республика, Кызыл хоорай, дээди эртемниг, түр када ажылдавайн турар.

«Россияның республиканчы партиязы — чоннуң хосталга партиязы» политиктиг партияның регион салбыры» Тыва Республикада соңгулда каттыжыышкынының депшиткени Тыва Республиканың Дээди Хуралының (парламентизиниң) ийиги чыыжының депутаттарынга кандидаттарның даңзызының дугайында

2014 чылдың июль 30 №85/442-6 Кызыл хоорай

«Россияның республиканчы партиязы — чоннуң хосталга партиязы» политиктиг партияның регион салбыры» Тыва Республикада соңгулда каттыжыышкынының депшиткени, Тыва Республиканың Дээди Хуралының (парламентизиниң) ийиги чыыжының депутаттарынга кандидаттарның Тыва Республиканың Соңгулда комиссиязынче республика даңзызын бадылаары-биле киирген документилерни сайгарып көргеш, «Тыва Республиканың Дээди Хуралының соңгулдаларының дугайында» Тыва Республиканың Хоойлузунуң 31, 33 болгаш 35 чүүлдеринге дүүштүр Тыва Республиканың Соңгулда комиссиязының **доктаадыры болза:**

1. «Россияның республиканчы партиязы — чоннуң хосталга партиязы» политиктиг партияның регион салбыры» Тыва Республикада соңгулда каттыжыышкынының чаңгыс мандаттыг соңгулда округтарынга депшиткени Тыва Республиканың Дээди Хуралының (парламентизиниң) ийиги чыыжының депутаттарынга кандидаттарның даңзызын бадылаар (коштунган).

2. Тыва Республикада «Россияның республиканчы партиязы — чоннуң хосталга партиязы» политиктиг партияның регион салбыры» Тыва Республикада соңгулда каттыжыышкынының депшиткени Тыва Республиканың Дээди Хуралының (парламентизиниң) ийиги чыыжының депутаттарынга кандидаттарның бадылаттынган даңзызының хоолгазын айыттынган соңгулда каттыжыышкынының төлээзинге тыпсыр.

3. Тыва Республиканың Дээди Хуралының (парламентизиниң) ийиги чыыжының депутаттарынга кандидаттарның даңзызында кирген кандидаттарның дугайында Тыва Республиканың Соңгулда комиссиязынче киирген медээлерин чогуур күрүне органнарынче оларның шынныын хынаары-биле чорудар.

4. Бо доктаалды Тыва Республикада округ соңгулда комиссияларынче чорудар болгаш Тыва Республиканың Соңгулда комиссиязының Интернет-сайтызынга киирер.

Тыва Республиканың Соңгулда комиссиязының даргазы Б.Д. ОНДАР.

Тыва Республиканың Соңгулда комиссиязының секретары М.Ш.САМБАЛА.

Даңзыны Тыва Республиканың Соңгулда комиссиязы 2014 чылдың июль 30-де бадылаан (доктаал №85/442-6)

«Россияның республиканчы партиязы — чоннуң хосталга партиязы» политиктиг партияның регион салбыры» Тыва Республикада соңгулда каттыжыышкынының чаңгыс мандаттыг соңгулда округтарынга депшиткени Тыва Республиканың Дээди Хуралының (парламентизиниң) ийиги чыыжының депутаттарынга кандидаттарның даңзызы

Правобережный №1 соңгулда округу

1. Сергей Допуй-оолович Даржаа, 1958 чылда төрүттүнген, төрүттүнген чери — Тыва Республика, Бии-Хем район, Тарлаг суур, чурттап турар чери — Тыва Республика, Кызыл хоорай, «Россияның республиканчы партиязы — чоннуң хосталга партиязы» политиктиг партияның кежигүнү.

Автодорожный №2 соңгулда округу

2. Виктория Александровна Шипуля, 1991 чылда төрүттүнген, төрүттүнген чери – Тыва Республика, Кызыл хоорай, чурттап турар чери – Тыва Республика, Кызыл хоорай.

Центральный №3 соңгулда округу

3. Дмитрий Николаевич Ставничий, 1984 чылда төрүттүнген, төрүттүнген чери – Тыва Республиканың Чөөн-Хемчик районнуң Теве-Хая сууру, чурттап турар чери – Тыва Республика, Кызыл хоорай.

Первомайский №4 соңгулда округу

4. Сайын-Белек Викторович Иргит, 1977 чылда төрүттүнген, төрүттүнген чери – Тыва Республиканың Чадаана хоорай, чурттап турар чери – Тыва Республика, Кызыл хоорай, шииттирип чораанының дугайында — Владивостоктуң шериг суду-биле 1998 чылда, РФ-тиң КК 112 чүүлү-биле Кызыл хоорай суду-биле шииттирип чораан, Россия Федерациязы, РРП-ПАРНАС партияның кежигүнү.

Ленинградский №5 соңгулда округу

5. Андрей Петрович Анисимов, 1974 чылда төрүттүнген, төрүттүнген чери — Ак-Довурак хоорай, чурттап турар чери – Тыва Республика, Кызыл хоорай.

Восточный №6 соңгулда округу

6. Мерген Борисович Ооржак, 1978 чылда төрүттүнген, төрүттүнген чери – Тыва Республика, Кызыл хоорай, чурттап турар чери – Тыва Республика, Кызыл район, Каа-Хем ххс.

Барыын-Хемчиктиң №7 соңгулда округу

7. Роман Степанович Монгуш, 1966 чылда төрүттүнген, төрүттүнген чери – Тыва Республика, Барыын-Хемчик район, Кызыл-Мажалык ххс, чурттап турар чери – Тыва Республика, Кызыл хоорай.

Бай-Тайганың №8 соңгулда округу

8. Юрий Шыдырааевич Салчак, 1958 чылда төрүттүнген, төрүттүнген чери – Тыва Республика, Бай-Тайга кожуун, Кызыл-Даг суур, чурттап турар чери – Тыва Республика, Кызыл хоорай.

Чөөн-Хемчиктиң №9 соңгулда округу

9. Монгун-оол Сынаевич Монгуш, 1969 чылда төрүттүнген, төрүттүнген чери – Тыва Республиканың Чөөн-Хемчик районнуң Чыраа-Бажы суур, чурттап турар чери – Тыва Республика, Кызыл кожуун, Каа-Хем ххс, Россия Федерациязы.

Сут-Хөлдүң №10 соңгулда округу

10. Чечен Михайловна Иргит, 1965 чылда төрүттүнген, төрүттүнген чери – Тыва Республика, Барыын-Хемчик район, Шекпээр суур, чурттап турар чери – Тыва Республика, Кызыл хоорай, Россия Федерациязы.

Улуг-Хемниң №12 соңгулда округу

11. Вячеслав Шулууевич Тюлюш, 1963 чылда төрүттүнген, төрүттүнген чери – Тыва Республика, Кызыл хоорай, чурттап турар чери – Тыва Республика, Улуг-Хем кожуун, Шагаан-Арыг хоорай, Россия Федерациязы.

Кызылдың №13 соңгулда округу

12. Елена Савый-ооловна Севилбаа, 1967 чылда төрүттүнген, төрүттүнген чери – Тыва АССР-ниң Бай-Тайга районнуң Тээли суур, чурттап турар чери –Тыва Республика, Кызыл хоорай, Россия Федерациязы.

Бии-Хемниң №14 соңгулда округу

13. Евгений Александрович Ширап, 1982 чылда төрүттүнген, төрүттүнген чери – Тыва Республиканың Улуг-Хем району, Чаа-Хөл суур, чурттап турар чери – Тыва Республика, Чаа-Хөл район, Найырал сумузу, Россия Федерациязы.

Каа-Хемниң №15 соңгулда округу

14. Андрей Семенович Шумов, 1957 чылда төрүттүнген, төрүттүнген чери – Тыва Республика, Тес-Хем район, Самагалтай суур, чурттап турар чери – Каа-Хем суур, Россия Федерациязы.

Эрзинниң № 16 соңгулда округу

15. Допчун-Байырмаа Геннадьевна Кыныраа, 1981 чылда төрүттүнген, төрүттүнген чери – Кызыл хоорай, чурттап турар чери – Тыва Республика, Кызыл хоорай, шииттирип чорбаан, Россия Федерациязы.

Тыва Республиканың Дээди Хуралының (парламентизиниң) ийиги чыыжының депутаттар соңгулдаларын эрттирери-биле соңгулда участоктарын тургузарының дугайында

2014 чылдың июль 29 № 454 Тээли суур

«Тыва Республиканың Дээди Хуралының (парламентизиниң) депутаттарының соңгулдаларының дугайында» Тыва Республиканың Хоойлузунга дүүштүр «Тыва Республика Бай-Тайга кожууну» муниципалдыг районнуң чагыргазының **доктаадыры болза:**

1. 2014 чылдың сентябрь 14-те болур Тыва Республиканың Дээди Хуралының (парламентизиниң) ийиги чыыжының депутаттарының соңгулдаларын эрттиреринге Бай-Тайга кожууннуң девискээр соңгулда комиссиязы-биле дугуржулга эзугаар бадылаашкыннар эрттирери болгаш бадылаашкыннар санаары-биле Бай-Тайга кожууннуң девискээринге 7 соңгулда участогун тургузар. (Соңгулда участоктарының даңзызын кошкан).

2. 2014 чылдың август 14-тен орайтатпайн, соңгулда участок комиссияларының дугаарлары болгаш кызыгаарларын айытпышаан, турар черлериниң даңзызын чонга дыңнадып, парлаар.

3. Бо доктаалдың күүселдезинге контрольду кожуун чагыргазының херектер эргелекчизи А.О. Серен-Чимитке дагзыр.

Бай-Тайга кожууннуң чагырга даргазы Ч.Ш. ДОНГАК.

Бай-Тайга кожууннуң чагыргазының 2014 чылдың июль 29-та № 454 доктаалы-биле бадылаан

2014 чылдың сентябрь 14-те Тыва Республиканың Дээди Хуралының (парламентизиниң) ийиги чыыжының депутаттарының соңгулдаларын эрттиреринге Бай-Тайга кожуунда соңгулда участоктарының даңзызы

№	Участоктуң ады	Уч-ң №	Участоктуң бижимели	Соңгукчулар саны	Участоктуң төвү болгаш адреси	тел. №
1.	Тээли	39	Тээли сумузунуң девискээри, Дөң-Терек, Адыр-Мажалык деп черлер	2100	Н.Өлзей-оол аттыг КБ, Гагарин, 36	21-2-47
2.	Ээр-Хавак	40	Найырал, Ээр-Хавак суурларының девискээри, Эдер-куй, Чайлаг-Ферма, Подвал деп черлер	432	Найырал суурда КБ, Хараар-Тей, 5	21-1-77
3.	Хемчик	41	Хемчик сумузунуң девискээри, Буък, Шат, Мажалык, Ажыг-Кара-Суг, Кызыл-Хараган деп черлер	427	Хемчик суурда КБ, Садовая, 2	21-3-21
4.	Кызыл-Даг	42	Кызыл-Даг сумузунуң девискээри, Тейлер, Ооруг, Суксак-Бажы, Үзүк-Кыры, Аржаан, Саамчыыр, Мажалык, Алаак, Ажыг-Кара-Суг деп черлер	567	Кызыл-Даг сумузунда КБ, Эки турачы, 20	22
5.	Кара-Хөл	43	Кара-Хөл сумузунуң девискээри, Ортаа-Хову-Бажы, Хадыңныг, Кара-Суг, Делег-Хөл, Үстүү-Шивилиг, Алдыы-Шивилиг, Огар, Кара-Хөл, Кара-Хөл-Бажы, Даштыг-Хөл, Кара-Суглуг, Көзер, Сукпак, Дапсы, Туралыг деп черлер	710	Кара-Хөл суурда КБ, Адыгбай, 19	23-
6.	Бай-Тал	44	Бай-Тал сумузунуң девискээри, Хемчик-Бажы, Даштыг-Тей, Элезинниг-Хову, Шындазын, Туралыг, Шивилиг, Кара-Шуй деп черлер	924	Бай-Тал ортумак школа, Мир, 39	21-
7.	Шуй	45	Шуй сумузунуң девискээри, Базарак, Чаңгыс-Терек, Ак-Хем, Чиңге-Кат, Бугаш, Манчүрек, Дустуг-Хем, Ортаа-Дөпул, Бавыдай деп черлер	896	Шуй суурда КБ, Нордуп, дугаар чок	21-

Кызыл хоорайның девискээр соңгулда комиссиязының сос... вынга немелделер дугайында

2014 чылдың август 2 №86/450-6 Кызыл хоорай

Кызыл хоорайның девискээр соңгулда комиссиязының составынга кандидатураларның талазы-биле саналдарны өөренип көргеш, «Россия Федерациязының хамаатыларының соңгулда эргелериниң болгаш референдумга киржир эргезиниң кол-кол магадылалдарының дугайында» Федералдыг хоойлунуң 29 чүүлүнүң 11 пунктузун удурталга болдургаш, Тыва Республиканың Соңгулда комиссиязының **доктаадыры болза:**

1. 1981 чылда төрүттүнген, эртеми дээди, Тыва Республиканың Юстиция херектериниң талазы-биле ямызының эптештирилге судьяларының, күрүнениң нотариалдыг контораларының ажылчорудулгазын хандырар талазы-... килдистиң начальниги, комисси... составынга томуйлаар кылдыр Б... россияның «Чаңгыс демниг Россия» политиктиг партияның Тыва регион са... рындан сүмелээн Артына Андреевич... зур-оолду Кызыл хоорайның девиск... соңгулда комиссиязының составынга... муйлаар.

2. Бо доктаалды «Шын» болгаш «... винская правда» солуннарга парлаар.

Тыва Республиканың Соңгулда комиссиязының даргазы Б.Д.ОНД...

Тыва Республиканың Соңгулда комиссиязының секрета... М.Ш.САМБАЛА.

Кызыл кожууннуң девискээр соңгулда комиссиязының сос... вынга немелделер дугайында

2014 чылдың август 2 №86/449-6 Кызыл хоорай

Кызыл кожууннуң девискээр соңгулда комиссиязының составынга кандидатураларның талазы-биле саналдарны өөренип көргеш, «Россия Федерациязының хамаатыларының соңгулда эргелериниң болгаш референдумга киржир эргезиниң кол-кол магадылалдарының дугайында» Федералдыг хоойлунуң 29 чүүлүнүң 11 пунктузун удурталга болдургаш, Тыва Республиканың Соңгулда комиссиязының **доктаадыры болза:**

1. 1965 чылда төрүттүнген, эртеми дээди, «Кызыл кожуун» муниципалдыг районнуң чагыргазының кадрлар талазы-биле кол специализи, комисси... составынга томуйлаар кылдыр чурт... турар черинден сүмелээн Жанна ... дип-ооловна Бирилейни Кызыл кожу... нуң девискээр соңгулда комиссия... составынга томуйлаар.

2. Бо доктаалды «Шын» болгаш «... винская правда» солуннарга парлаар.

Тыва Республиканың Соңгулда комиссиязының даргазы Б.Д.ОНДА...

Тыва Республиканың Соңгулда комиссиязының секрета... М.Ш.САМБАЛА.

«Россияның патриоттары» политиктиг партияның Тыва регион салбырының депшиткени Тыва Республиканың Дээд... Хуралының (парламентизиниң) ийиги чыыжынга депутады... га кандидаттары кандидаттарның бадылаттынган республика... дыңзызындан үндүрериниң дугайында

2014 чылдың август 2 №86/444-6 Кызыл хоорай

«Россия Федерациязының хамаатыларының соңгулда эргелериниң болгаш референдумга киржир эргезиниң кол-кол магадылалдарының дугайында» Федералдыг хоойлунуң 38 чүүлүнүң 30 пунктузунга, «Тыва Республиканың Дээди Хуралының (парламентизиниң) депутаттарының соңгулдаларының дугайында» Тыва Республиканың Хоойлузунуң 48 чүүлүнүң 1 кезээнге дүүштүр, «Россияның патриоттары» политиктиг партияның Тыва регион салбырындан депшиттирген (№8, №1 девискээр бөлүү) кандидаттарның республика даңзызында кирген болгаш 2014 чылдың июнь 30-де Тыва Республиканың Соңгулда комиссиязының №79/405-6 доктаалы-биле бадылааны Тыва Республиканың Дээди Хуралының (парламентизиниң) ийиги чыыжының депутадынга кандидат Артур Монгушович Айдыноолдуң хуу билдириишкининге үндезилээш, Тыва Республиканың Соңгулда комиссиязының **доктаадыры болза:**

1. «Россияның патриоттары» поли... тиктиг партияның Тыва регион салб... рындан депшиттирген (№8, №1 деви... кээр бөлүү) кандидаттарның республ... даңзызында кирген Артур Монгушови... Айдың-оолду Тыва Республикан... Дээди Хуралының (парламентизиниң) ийиги чыыжының де... путадынга кандидаттарның бадылаа... даңзызындан үндүрер.

2. Бо доктаалды Тыва Республик... ның девискээр соңгулда комиссия... рынче чорудар.

3. Бо доктаалды парлалгаларга-биле ма... салыг информация чепсектеринче чору... дар болгаш Тыва Республиканың Со... гулда комиссиязының Интернет-сайт... зынга киирер.

Тыва Республиканың Соңгулда комиссиязының даргазы Б.Д.ОНДАР...

Тыва Республиканың Соңгулда комиссиязының секретар... М.Ш.САМБАЛА.

«Россияның коммунистери» коммунистиг партия политиктиг партияның соңгулда каттыжыышкынының депшиткени Тыва Республиканың Дээди Хуралының (парламентизиниң) ийиги чыыжынга депутадыңга кандидатты кандидаттарның бадылаттынган республика дыңзызындан үндүрериниң дугайында

2014 чылдың август 2 №86/445-6 Кызыл хоорай

«Россия Федерациязының хамаатыларының соңгулда эргелериниң болгаш референдумга киржир эргезиниң кол магадылалдарының дугайында» Федералдыг хоойлунуң 38 чүүлүнүң 30 пунктузунга, «Тыва Республиканың Дээди Хуралының (парламентизиниң) депутаттарының соңгулдаларының дугайында» Тыва Республиканың Хоойлузунуң 48 чүүлүнүң 1 кезээнге дүүштүр Россияның коммунистери коммунистиг партия политиктиг партияның соңгулда каттыжыышкынының депшиткени кандидаттарның республика даңзызында кирген болгаш 2014 чылдың июль 6-дагы Тыва Республиканың Соңгулда комиссиязының №80/411-6 доктаалы-биле бадылааны Тыва Республиканың Дээди Хуралының (парламентизиниң) ийиги чыыжының депутадыңга кандидат Владимир Сергеевич Кузнецовтуң хуу билдириишкининге үндезилээш, Тыва Республиканың Соңгулда комиссиязының **доктаадыры болза:**

1. «Россияның коммунистери» коммунистиг партия политиктиг партияның соңгулда каттыжыышкынының депшиткени кандидаттарның нити республика даңзызының №2 кезээнде кирген Владимир Сергеевич Кузнецовту Тыва Республиканың Дээди Хуралының ийиги чыыжының депутадыңга кандидаттарның бадылаан даңзызындан үндүрер.

2. Бо доктаалды Тыва Республиканың девискээр соңгулда комиссияларынче чорудар.

3. Бо доктаалды парлаары-биле массалыг информация чепсектеринче чорудар болгаш Тыва Республиканың Соңгулда комиссиязының Интернет-сайтызынга киирер.

Тыва Республиканың Соңгулда комиссиязының даргазы Б.Д. Ондар.

Тыва Республиканың Соңгулда комиссиязының секретары М.Ш.Самбала.

ДЫҢНАДЫГ

Барыын-Хемчик кожууннуң девискээр соңгулда комиссиязының кежигүнүнүң бүрүн эргелериниң хуусаа бетинде доозулганы-биле Россия Федерациязының Күрүне Думазынга, Тыва Республиканың Дээди Хуралынга (парламентизинге), Барыын-Хемчик кожууннуң Төлээлекчилер хуралынга депутаттар мандаттарын хуваарынга кирген, кандидаттар даңзызын дешиткен политиктиг партияларга, хөй-ниити каттыжыышкыннарынга соңгукчуларның ажылдап, албан-хаап, өөренип, чурттап турар черинин айыы-биле Барыын-Хемчик кожууннуң девискээр соңгулда комиссиязының составының (бадылаар эргелиг бир кежигүн) кезиин четчелеп тургузарының талазы-биле саналдарны хүлээп ап эгелээниниң дугайын Тыва Республиканың Соңгулда комиссиязы дыңнадып тур.

Барыын-Хемчик кожууннуң девискээр соңгулда комиссиязының составынга саналдарны бо дыңнадыгны парлаан хүнден он хонуктуң дургузунда дараазында адреске киирип болур: 66700, Тыва Республика, Кызыл хоорай, Чүлдүм кудумчузу, 18, Тыва Республиканың Соңгулда комиссиязы (каб. 210, тел. (39422) 2-10-09).

Тыва Республиканың Соңгулда комиссиязы.

Тыва Республиканың Дээди Хуралының (парламентизиниң) ийиги чыыжының депутадыңга кандидадынга Тыва Республикада «Чөптүг Россия» политиктиг партияның регион салбырының соңгулда каттыжыышкынының депшиткени кандидаттарның республика даңзызындан А.В. Алдайны үндүрериниң дугайында

2014 чылдың август 5 № 87/451-6 Кызыл хоорай

«Россия Федерациязының хамаатыларының соңгулда эргелериниң болгаш референдумга киржир эргелериниң кол магадылалдарының дугайында» федералдыг хоойлунуң 38 чүүлүнүң 26 пунктузунуң «б» иштики пунктузунга, «Тыва Республиканың Дээди Хуралының (парламентизиниң) депутаттарынга соңгулдалар дугайында» Тыва Республиканың Хоойлузунуң 42 чүүлүнүң 10-гу кезээниң 2-ги пунктузунга дүүштүр база 2014 чылдың июль 30-де № 4/77 негелдеге Тыва Республикада Россияның ИХЯ-дан келген харызын үндезинге алгаш, Тыва Республиканың Соңгулда комиссиязының **доктаадыры болза:**

1. Тыва Республиканың Дээди Хуралының (парламентизиниң) ийиги чыыжының депутадыңга кандидадынга Тыва Республикада «Чөптүг Россия» политиктиг партияның регион салбырының соңгулда каттыжыышкынындан депшиткен кандидаттарның республика даңзызында (№1, №8 девискээр бөлүү) кирген Альберт Викторович Алдайны бадылаттынган республика даңзызындан үндүрер.

2. Бо доктаалды Тыва Республиканың девискээр соңгулда комиссиязынче чорудар.

3. Бо доктаалды массалыг информация чепсектеринге парлаар болгаш Тыва Республиканың Соңгулда комиссиязының Интернет-сайтызынга киирер.

Тыва Республиканың Соңгулда комиссиязының даргазы Б.Д. Ондар.

Тыва Республиканың Соңгулда комиссиязының секретары М.Ш. Самбала.

Тыва Республиканың Дээди Хуралының (парламентизиниң) ийиги чыыжының депутадыңга кандидадынга Тыва Республикада Чөптүг Россия политиктиг партияның регион салбырының соңгулда каттыжыышкынының депшиткени кандидаттарның республика даңзызындан В.О. Данзы-Белекти үндүрериниң дугайында

2014 чылдың август 5 № 87/452-6 Кызыл хоорай

«Россия Федерациязының хамаатыларының соңгулда эргелериниң болгаш референдумга киржир эргелериниң кол магадылалдарының дугайында» федералдыг хоойлунуң 38 чүүлүнүң 26 пунктузунуң «б» иштики пунктузу, «Тыва Республиканың Дээди Хуралының (парламентизинин) депутаттарынга соңгулдалар дугайында» Тыва Республиканың Хоойлузунуң 42 чүүлүнүң 10-гу кезээниң 2-ги пунктузунга дүүштүр база 2014 чылдың июль 30-де № 4/77 негелдеге Тыва Республикада Россияның ИХЯ-дан келген харызын үндезинге алгаш, Тыва Республиканың Соңгулда комиссиязының **доктаадыры болза:**

1. Тыва Республиканың Дээди Хуралының (парламентизиниң) ийиги чыыжының депутадыңга кандидадынга Тыва Республикада Чөптүг Россия политиктиг партияның регион салбырының соңгулда каттыжыышкынындан депшиткен кандидаттарның республика даңзызында (№ 1, № 10 девискээр бөлүү) кирген Виктор Ондарович Данзы-Белекти бадылаттынган республика даңзызындан

үндүрер.

2. Бо доктаалды Тыва Республиканың девискээр соңгулда комиссияларынче чорудар.

3. Бо доктаалды массалыг информация чепсектеринге парлаар болгаш Тыва Республиканың Соңгулда комиссиязының Интернет-сайтызынга киирер.

Тыва Республиканың Соңгулда комиссиязының даргазы Б.Д. Ондар.

Тыва Республиканың Соңгулда комиссиязының секретары М.Ш. Самбала.

Тыва Республиканың Дээди Хуралының (парламентизиниң) ийиги чыыжының депутадының кандидадынга «Россияның коммунистери» коммунистиг партияның соңгулда каттыжыышкынының депшиткени кандидаттарның республика даңзызындан Н.В. Монгушту үндүрериниң дугайында

2014 чылдың август 5 № 87/453-6 Кызыл хоорай

«Россия Федерациязының хамаатыларының соңгулда эргелериниң болгаш референдумга киржир эргелериниң кол магадылалдарының дугайында» федералдыг хоойлунуң 38 чүүлүнүң 26 пунктузунуң «б» иштики пунктузу, «Тыва Республиканың Дээди Хуралының (парламентизиниң) депутаттарынга соңгулдалар дугайында» Тыва Республиканың Хоойлузунуң 42 чүүлүнүң 10-гу кезээниң 2-ги пунктузунга дүүштүр база 2014 чылдың июль 11-де №1/1646 негелдеге Тыва Республикада Россияның ИХЯ-дан келген харызын үндезинге алгаш, Тыва Республиканың Соңгулда комиссиязының **доктаадыры болза:**

1. Тыва Республиканың Дээди Хуралының (парламентизиниң) ийиги чыыжының депутадының кандидадынга «Россияның коммунистери» коммунистиг партияның соңгулда каттыжыышкынындан депшиткен кандидаттарның республика даңзызында (Ниити республика кезээ, №3) кирген Начын Валерьевич Монгушту бадылаттынган республика даңзызындан үндүрер.

2. Бо доктаалды Тыва Республиканың девискээр соңгулда комиссияларынче чорудар.

3. Бо доктаалды массалыг информация чепсектеринге парлаар болгаш Тыва Республиканың Соңгулда комиссиязының Интернет-сайтызынга киирер.

Тыва Республиканың Соңгулда комиссиязының даргазы Б.Д. Ондар.

Тыва Республиканың Соңгулда комиссиязының секретары М.Ш. Самбала.

Тыва Республиканың Дээди Хуралының (парламентизиниң) ийиги чыыжының депутадының кандидадынга «Россияның патриоттары» политиктиг партияның Тывада регион салбырының соңгулда каттыжыышкынының депшиткени А.Р. Ондарны үндүрериниң дугайында

2014 чылдың август 5 № 87/454-6 Кызыл хоорай

«Россия Федерациязының хамаатыларының соңгулда эргелериниң болгаш референдумга киржир эргелериниң кол магадылалдарының дугайында» федералдыг хоойлунуң 38 чүүлүнүң 26 пунктузунуң «б» иштики пунктузу, «Тыва Республиканың Дээди Хуралының (парламентизиниң) депутаттарынга соңгулдалар дугайында» Тыва Республиканың Хоойлузунуң 42 чүүлүнүң 10-гу кезээниң 2-ги пунктузунга дүүштүр база 2014 чылдың июль 4-те № 10/1207 негелдеге Тыва Республикада Россияның ИХЯ-дан келген харызын үндезинге алгаш, Тыва Республиканың Соңгулда комиссиязының **доктаадыры болза:**

1. Тыва Республиканың Дээди Хуралының (парламентизиниң) ийиги чыыжының депутадының кандидадынга Россияның патриоттары» политиктиг партияның Тывада регион салбырының соңгулда каттыжыышкынындан депшиткен кандидаттарның республика даңзызынче (№ 1, № 12 девискээр бөлүү) кирген Артыш Романович Ондарны бадылаттынган республика даңзызындан үндүрер.

2. Бо доктаалды Тыва Республиканың девискээр соңгулда комиссиязынче чорудар.

3. Бо доктаалды массалыг информация чепсектеринге парлаар болгаш Тыва Республиканың Соңгулда комиссиязының Интернет-сайтызынга киирер.

Тыва Республиканың Соңгулда комиссиязының даргазы Б.Д. Ондар.

Тыва Республиканың Соңгулда комиссиязының секретары М.Ш. Самбала.

Тыва Республиканың Дээди Хуралының (парламентизиниң) ийиги чыыжының депутадының кандидадынга «Россияның патриоттары» политиктиг партияның Тывада регион салбырының соңгулда каттыжыышкынының депшиткени С.Б. Ондарны республика даңзызындан үндүрериниң дугайында

2014 чылдың август 5 № 87/455-6 Кызыл хоорай

«Россия Федерациязының хамаатыларының соңгулда эргелериниң болгаш референдумга киржир эргелериниң кол магадылалдарының дугайында» федералдыг хоойлунуң 38 чүүлүнүң 26 пунктузунуң «б» иштики пунктузу, «Тыва Республиканың Дээди Хуралының (парламентизиниң) депутаттарынга соңгулдалар дугайында» Тыва Республиканың Хоойлузунуң 42 чүүлүнүң 10-гу кезээниң 2-ги пунктузунга дүүштүр база 2014 чылдың июль 4-те №10/1207 негелдеге Тыва Республикада Россияның ИХЯ-дан келген харызын үндезинге алгаш, Тыва Республиканың Соңгулда комиссиязының **доктаадыры болза:**

1. Тыва Республиканың Дээди Хуралының (парламентизинин) ийиги чыыжының депутадының кандидадынга «Россияның патриоттары» политиктиг партияның Тывада регион салбырының соңгулда каттыжыышкынындан депшиткен кандидаттарның республика даңзызында (№ 2, № 2 девискээр бөлүү) кирген Сайлык Борисовна Ондарны бадылаттынган республика даңзызындан үндүрер.

2. Бо доктаалды Тыва Республиканың девискээр соңгулда комиссиязынче чорудар.

3. Бо доктаалды массалыг информация чепсектеринге парлаар болгаш Тыва Республиканың Соңгулда комиссиязының Интернет-сайтызынга киирер.

Тыва Республиканың Соңгулда комиссиязының даргазы Б.Д. Ондар.

Тыва Республиканың Соңгулда комиссиязының секретары М.Ш. Самбала.

Тыва Республиканың Дээди Хуралының (парламентизиниң) ийиги чыыжының депутадының кандидадынга «Россияның патриоттары» политиктиг партияның Тывада регион салбырының соңгулда каттыжыышкынының депшиткени М.Р. Ооржакты республика даңзызындан үндүрериниң дугайында

2014 чылдың август 5 № 87/456-6 Кызыл хоорай

«Россия Федерациязының хамааты-ларының соңгулда эргелериниң болгаш референдумга киржир эргелериниң кол магадылалдарының дугайында» федералдыг хоойлунуң 38 чүүлүнүң 26 пунктузунуң «б» иштики пунктузу, «Тыва Республиканың Дээди Хуралының (парламентизиниң) депутаттарынга соңгулдалар дугайында» Тыва Республиканың Хоойлузунуң 42 чүүлүнүң 10-гу кезээниң 2-ги пунктузунга дүүштүр база 2014 чылдың июль 4-те № 10/1207 негелдеге Тыва Республикада Россияның ИХЯ-дан келген харыызын үндезинге алгаш, Тыва Республиканың Соңгулда комиссиязының **доктаадыры болза:**

1. Тыва Республиканың Дээди Хуралының (парламентизиниң) ийиги чыыжының депутадының кандидадынга «Россияның патриоттары» политиктиг партияның Тывада регион салбырының соңгулда каттыжыышкынындан депшиткен кандидаттарның республика даңзызынче (№1, № 7 девискээр бөлүү) кирген Мерген Розалиевич Ооржакты бадылаттынган республика даңзызындан үндүрер.

2. Бо доктаалды Тыва Республиканың девискээр соңгулда комиссиязынче чорудар.

3. Бо доктаалды массалыг информация чепсектеринге парлаар болгаш Тыва Республиканың Соңгулда комиссиязының Интернет-сайтызынга киирер.

Тыва Республиканың Соңгулда комиссиязының даргазы Б.Д. Ондар.

Тыва Республиканың Соңгулда комиссиязының секретары М.Ш. Самбала.

Тыва Республиканың Дээди Хуралының (парламентизиниң) ийиги чыыжының депутадының кандидадынга «Россия Федерациязының коммунистиг партиязы» политиктиг партияның Тывада регион салбырының соңгулда каттыжыышкынының депшиткени А.К. Сарыгларны республика даңзызындан үндүрериниң дугайында

2014 чылдың август 5 № 87/457-6 Кызыл хоорай

«Россия Федерациязының хамааты-ларының соңгулда эргелериниң болгаш референдумга киржир эргелериниң кол магадылалдарының дугайында» федералдыг хоойлунуң 38 чүүлүнүң 26 пунктузунуң «б» иштики пунктузу, «Тыва Республиканың Дээди Хуралының (парламентизиниң) депутаттарынга соңгулдалар дугайында» Тыва Республиканың Хоойлузунуң 42 чүүлүнүң 10-гу кезээниң 2-ги пунктузунга дүүштүр база 2014 чылдың июль 30-де № 4/77 негелдеге Тыва Республикада Россияның ИХЯ-дан келген харыызын үндезинге алгаш, Тыва Республиканың Соңгулда комиссиязының **доктаадыры болза:**

1. Тыва Республиканың Дээди Хуралының (парламентизиниң) ийиги чыыжының депутадының кандидадынга «Россия Федерациязының Коммунистиг партиязы» политиктиг партияның Тывада регион салбырының соңгулда каттыжыышкынындан депшиткен кандидаттарның республика даңзызында (№1, № 2 девискээр бөлүү) кирген Анатолий Конгар-оолович Сарыгларны бадылаттынган республика даңзызындан үндүрер.

2. Бо доктаалды Тыва Республиканың девискээр соңгулда комиссиязынче чорудар.

3. Бо доктаалды массалыг информация чепсектеринге парлаар болгаш Тыва Республиканың Соңгулда комиссиязының Интернет-сайтызынга киирер.

Тыва Республиканың Соңгулда комиссиязының даргазы Б.Д. Ондар.

Тыва Республиканың Соңгулда комиссиязының секретары М.Ш. Самбала.

Тыва Республиканың Дээди Хуралының (парламентизиниң) ийиги чыыжының депутадының кандидадынга «Россия Федерациязының коммунистиг партиязы» политиктиг партияның Тывада регион салбырының соңгулда каттыжыышкынының депшиткени Г.К. Сыдам-оолду республика даңзызындан үндүрериниң дугайында

2014 чылдың август 5 № 87/458-6 Кызыл хоорай

«Россия Федерациязының хамааты-ларының соңгулда эргелериниң болгаш референдумга киржир эргелериниң кол магадылалдарының дугайында» федералдыг хоойлунуң 38 чүүлүнүң 26 пунктузунуң «б» иштики пунктузунга, «Тыва Республиканың Дээди Хуралының (парламентизиниң) депутаттарынга соңгулдалар дугайында» Тыва Республиканың Хоойлузунуң 42 чүүлүнүң 10-гу кезээниң 2-ги пунктузунга дүүштүр база 2014 чылдың июль 30-де № 4/77 негелдеге Тыва Республикада Россияның ИХЯ-дан келген харыызын үндезинге алгаш, Тыва Республиканың Соңгулда комиссиязының **доктаадыры болза:**

1. Тыва Республиканың Дээди Хуралының (парламентизиниң) ийиги чыыжының депутадының кандидадынга «Россия Федерациязының Коммунистиг партиязы» политиктиг партияның Тывада регион салбырының соңгулда каттыжыышкынындан депшиткен кандидаттарның республика даңзызында (№1, № 5 девискээр бөлүү) кирген Геннадий Константинович Сыдам-оолду бадылаттынган республика даңзызындан үндүрер.

2. Бо доктаалды Тыва Республиканың девискээр соңгулда комиссиязынче чорудар.

3. Бо доктаалды массалыг информация чепсектеринге парлаар болгаш Тыва Республиканың Соңгулда комиссиязының Интернет-сайтызынга киирер.

Тыва Республиканың Соңгулда комиссиязының даргазы Б.Д. Ондар.

Тыва Республиканың Соңгулда комиссиязының секретары М.Ш. Самбала.

Тыва Республиканың Дээди Хуралының (парламентизиниң) ийиги чыыжының депутадының кандидадынга «Россияның патриоттары» политиктиг партияның Тывада регион салбырының соңгулда каттыжыышкынының депшиткени К.К. Шаравиини республика даңзызындан үндүрериниң дугайында

2014 чылдың август 5 № 87/459-6 Кызыл хоорай

«Россия Федерациязының хамааты-ларының соңгулда эргелериниң болгаш референдумга киржир эргелериниң кол магадылалдарының дугайында» федералдыг хоойлунуң 38 чүүлүнүң 26 пунктузунуң «б» иштики пунктузу, «Тыва Республиканың Дээди Хуралының (парламентизиниң) депутаттарынга соңгулдалар дугайында» Тыва Республиканың Хоойлузунуң 42 чүүлүнүң 10-гу кезээниң 2-ги пунктузунга дүүштүр база 2014 чылдың июль 4-те № 10/1207 негелдеге Тыва Республикада Россияның ИХЯ-дан келген харыызын үндезинге алгаш, Тыва Республиканың Соңгулда комиссиязының **доктаадыры болза:**

1. Тыва Республиканың Дээди Хуралының (парламентизиниң) ийиги чыыжының депутадының кандидадынга «Россияның патриоттары» политиктиг партияның Тывада регион салбырының соңгулда каттыжыышкынындан депшиткен кандидаттарның республика да[...]зынче (№1, № 2 девискээр бөлүү) [...]ген Кан-оол Кара-оолович Шарави[...] бадылаттынган республика даңзы[...]дан үндүрер.

2. Бо доктаалды Тыва Республ[...]ның девискээр соңгулда комиссиязы[...] чорудар.

3. Бо доктаалды массалыг инфор[...]ция чепсектеринге парлаар болгаш Т[...] Республиканың Соңгулда комис[...]зының Интернет-сайтызынга киирер.

Тыва Республиканың Соңгулда [...]миссиязының даргазы Б.Д. Ондар.

Тыва Республиканың Соңгулда [...]миссиязының секретары М.Ш. С[...]бала.

ЕГЭ-ниң ТҮҢНЕЛДЕРИ

Август 6-да Тыва Республиканың Чазак Баштыңының оралакчызы Анатолий Партизанович Дамба-Хууракты удуртулгазы-биле 2013-14 өөредилге чылдарының Тыва Республикада чаңгыс аай күрүне шылгалдаларының түңнелдериниң дугайында отчеттуг хурал болуп эрткен.

Аңаа ТР-ниң Өөредилге болгаш эртем яамызының, ТКУ-нуң, Кызыл хоорайның мэриязының, ТР-ниң Кадык камгалал яамызының төлээлери кээп киришкен. «Тыва Республиканың өөредилгезиниң шынарын үнелээр институттуң» директору С.М. Середар шынчы, чөптүг күрүне шылгалдаларын эрттиреринге кылып чоруткан ажылдарны илеткээн.

Ниитизи-биле Тыва Республикага ЕГЭ негелделерге дүүштүр эрткен. Ындыг-даа болза, шылгалдалар үезинде кошкак, чедир кылдынмаан ажылдардан 12 чурум үрээшкиннери илерээн. Ол дээрге-ле, шылгалда үезинде соталыг телефоннар ажыглап турганы, Интернет четкизи-биле харылзажып турганы бооп турар.

Орус дыл, математика — ийи кол эртемнерге, ортумак баллдары[...] түңнелдеринден Кызыл кожуун, [...] Хем, Барыын-Хемчик, Чөөн-Хе[...] кожууннарның доозукчулары би[...] ниң кошкаан көргүскен. Шак [...] ышкаш өскүс болгаш ада-иези[...] хайгааралы чок арткан уруглар[...] школа-интернады база кадеттер [...] пузунуң доозукчуларының билии [...] деңнелде турарын база аңаа айытк[...]

Муниципалдыг өөредилге черле[...] ниң рейтингизиниң бирги үш одур[...] да Таңды, Бай-Тайга болгаш Ө[...] кожуун эки черни ээлеп турар. Чи[...] лээрге, Эрзин кожуун эрткен чы[...] сөөлгү одуругда турган болза, бо [...] лын 4-кү черже көдүрүлгени ук [...] жууннуң өөредилге баштаар черин[...] школаның удуртулгазының эки а[...] лының түңнели-дир. «Ол дээрге, ч[...] башкыларның эвес, школа директорун[...] кожуун чагырыкчызының эки ажы[...] дыр. Мындыг көскү чедиишкинне[...] удуртукчунуң үлүг-хуузу кол черни [...] леп турар. Ындыг удуртукчуларны д[...] киир ужурлуг бис» — деп, А.П. Дам[...] Хуурак демдеглээн.

Алдынай СОЯ[...]

«Россияның патриоттары» политиктиг партияның Тыва регион салбырының депшиткени Тыва Республиканың Дээди Хуралының (парламентизиниң) ийиги чыыжынга депутадынга кандидат А.Д. Сарыгларны кандидаттарның бадылаттынган республика дыңзызындан үндүрериниң дугайында

2014 чылдың август 5 №87/463-6 Кызыл хоорай

«Россия Федерациязының хамааты-ларының соңгулда эргелериниң болгаш референдумга киржир эргезиниң кол-кол магадылалдарының дугайында» Федералдыг хоойлунуң 38 чүүлүнүң 31 пунктузунга, «Тыва Республиканың Дээди Хуралының (парламентизиниң) депутаттарының соңгулдаларының дугайында» Тыва Республиканың Хоойлузунуң 48 чүүлүнүң 3 кезээнге дүүштүр «Россияның патриоттары» политиктиг партияның Төп политиктиг чөвүлелиниң 2014 чылдың 08.04-те «Тыва Республиканың Дээди Хуралының (парламентизиниң) ийиги чыыжының депутадынга кандидаттарының республика даңзызындан кандидатураны үндүрери-биле «Россияның патриоттары» ПП-ниң ТРС-биле дугуржурунуң дугайында» №157/1 доктаалынга, «Россияның патриоттары» ПП-ниң ТРС-тиң комитединиң 2014 чылдың 08.04-те «Тыва Республиканың Дээди Хуралының (парламентизиниң) депутадынга кандидаттарның 2014 чылдың июнь 30-де Тыва Республиканың Соңгулда комиссиязының №79/405-6 доктаалы-биле бадылааны республика даңзызындан үндүрериниң дугайында» доктаалынга үндезилээш, Тыва Республиканың Соңгулда комиссиязының до[...]**таадыры болза:**

1. «Россияның патриоттар[...] политиктиг партияның Тыва регион са[...]бырындан депшиттирген (ниити респу[...]лика кезээ, №1), депутатка кандида[...]тарның республика даңзызында кирге[...] Александр Дарыевич Сарыгларны Ты[...] Республиканың Дээди Хуралының ийи[...] чыыжының депутадынга кандидатта[...]ның бадылаан даңзызындан үндүрер.

2. Бо доктаалды Тыва Республика[...]ның округ соңгулда комиссияларын[...] чорудар.

3. Бо доктаалды парлаары-би[...] массалыг информация чепсектерин[...] чорудар болгаш Тыва Республикан[...] Соңгулда комиссиязының Интернет-са[...]тызынга киирер.

Тыва Республиканың Соңгулда ко[...]миссиязының даргазы Б.Д. Ондар.

Тыва Республиканың Соңгулда ко[...]миссиязының секретары М. Ш. Сам[...]бала.

МӨҢГЕ ЫНАКШЫЛ

Юбилейлиг хоочуннарга тураскаадыг-мөгейиг

Барыын-Хемчик кожууннуң Эрги-Барлык сумузунуң девис-кээринде Халчык-Арга деп чер бар. Ол аттың тывылганының тоогузу мындыг. Шаанда аал-дар тайга-таксылдарга мал-ма-ган малдап, чурттап чорааннар. Ынчан таакпы ховар болганын-дан таакпылаар кижилер оозу ене бээрге, кожа аалдарже илеенип чоруптар ийикпе азы аңза кузумун ыяш хирээнди-и-биле холуй былгааш, ону ыртар чораан.

Халчык-Арга—ыҗай-бээр аргы-зарының орук аксы чер. Эртке-ушкен улус аңаа ыяап-ла доктаар, дын, бодун дышкарар. Ынчан-ш ында өл, чаъс дүшпес черде чии халчыгаш азып каан. Ол алчыгашка шымчым таакпы яап-ла турар. Таакпыга кужур-ааннар база аңаа херек кылып елир. Ол хапты куруглатпас, эткен кижилер шымчым таак-ны немээр боорга, ол хап лдуунда долу турар. Чоорту алчык-Арганы чон Халчык-ар дижир апарган. Ол чоок-ыга кодан-башка чурттап раан Шагдырлар, Баа-Хөөлер л ийи аалга 1936 чылда р оол, бир кыс — ийи ш төрүттүнген. Оолдуң ы Оолак, кыс уругнуң ады риң. Ол аалдар кыжын-даа, йын-даа кожа чоруур, ын-гаш уруглары кады ойнаар, ай-хенче дозарда, чээрген-, шагбаңнаарда кады чоруур ылбас эжишкилер апарган-. Удавааңда оларның аал-ы Чиңге-Каът деп черге ын уургайынга ажылдаа-биле көжүп келген. Оолак е Сериң 7 харлапкаш, бирги сска орус, тыва, хакас лери-биле кады өөренип ээннер. Ынчан Ада-чурттуң т дайынының изиг түлүк и. Сериңниң авазы Дегдегей чуг эрес, орустаза, орус-р, кандыг-даа кижилер-биле ти дылды тып алыр чораан. онтуга дузаламчы мал-ма-, чылыг хеп, акша чыыр ко-ссияның идепкейлиг кир-чизи болгаш, олут орбас, дар, өглер кезип, маңнап уур. Сериң база авазындан а калбас дузалакчызы апар-. Оларның идепкейлиг чоруу-түңнелинде Чиңге-Каъттың у фронтуга дуза кылдыр акша, мал-маганны, идик-, чыжыргана, ааржы, саржаг гаш белектерни чоруткан. га үлегер болуп, Шагдырлар, -Хөөлер малының кезиин үзүп геннер. Оларның киирген г-хуузу совет улустуң фа-мни тиилээринге, бичии-даа , дуза болган дизе, чазыг боор. Чиңге-Каът алдын гайының интернационалчы у 1945 чылдың чайынында б чанынга чыглып келгеш: йын төнген, тиилелге, тии-ге!" — деп ураалап, куспак-ып, амырап-хөглеп турда, лак биле Сериң пионерлер ү-биле байырлап турганнар. р 1950 чылда 7 чыл школа-ың кончуг эки өөреникчи-и, активчи комсомолчула-апарганнар. Сериң — Тээли лазының 8 клазынга өөре-и-биле, Оолак Кызылче чо-чылар өөредир өөредилге инче чорупканнар. Үш чыл диртпейн эрте берген.

Оолак чолаачылар шко-ын доскаш, Чиңге-Каът-мунар машина чок боорга, өөренген чаңчылы-биле аъттар ажаап, волокуша, таратайка, терге-биле чүъктер сөөртүп ажылдап турда, Сериң ортумак школаны доозупкан, даараныкчы-мастер деп тускай эртемниг база болган. Аныяктарның бичии чажындан найыралы ханы ынакшылче шилчээн. Ыраккы Чөөн чүкте Благовещенск хоорайга шериг хүлээлгезин эрттиргеш келген. Оолак өг-бүле тудуп, кады чурттаар дугайында саналды ынак эжи Сериңге киирерге,

чөпшээрешкен. Аныяктар ада-иелериниң чөпшээрелин алгаш, кады чурттай бергеннер. Удавааңда улуг уруу Олязы төрүттүнген. Каш чыл эрткен. Чиңге-Каът алдын уургайы хагдынган.

Аныяктарның өг-бүлези Шуйга "Мурнакчы" колхозка ажылдай берген. Бирээзи колхозка чолаачылап, бирээзи чонга чараш хеп дааракчызы деп алдаржый бергеннер. Аныяк ажылчын, кежээ өг-бүлениң ажы-төлү чылдан чылче немежип, ажыл-амыдыралы шуудай берген. Амыдырал аайы-биле Өвүр кожууннуң Хандагайтыга 16 чыл, Бай-Тайганың Тээлиге 30 ажыг чыл, ниити стажын кадарга, 84 (38+46) чыл ажыг стажтыг болуп, хүндүлүг дыштанылгаже үнгеннер.

Оолак Хертекович биле Сериң Баа-Хөөевна — кайызыдаа 80 харның бедик артын теп алган күш-ажылдың хоочуннары. Олар он чыл бурунгаар, 2004 чылда, "алдын кудазын" эрттирип, билзектерни солушканнар. Бо чылын оларның быжыг найыралдыг өг-бүле тутканындан бээр 60-гы юбилейлиг чылы чоруп турар. Ажы-төлү ол юбилейни эрттирер дээрге, юбилярлар алызындан хөй байырлалдарга ынак эвес болгаш, аңаа удурланып: "Байырлалды чоор силер, силерниң араңарда бистиң кадык, менди чорууругус дээрге-ле биске-даа, силерге-даа аас-кежик-тир" — дээрлер.

Амгы үеде Шагдырлар ажыл-ишчи чорууну салбаан, ажы-төлүнүң ажы-төлү уйнуктарын база чичимнерин (уйнуктарының ажы-төлүн) азыражып, адак-бышкаа чиик, омак-хөглүг, кадык-чаагай амыдыралды салгалдарга үлегер кылдыр көргүзүп, чурттап чоруур. Олар чоокка чедир ажы-төлүнүң өнчүзү бода болгаш шээр малдарны азырап, чайын Шуйнуң Барлык уну, Ооруш-Кара-Суг ынчаар чайлаглап, көжүп, мал-маганны сериин тайгаларга семиртип, одарладып чорааннар. Ынчалза-даа назыны улгадып, шыдал-шинээ суларап келгенинден база оор-суктуң кедерээн чорууңдан дескеленип, суурда олурупканнар. Сөөлгү инектерин (15 башты) оорладыпкаш, хомудаанындан кайызының-даа карактарының чаштары төктүп турганын чажырбадылар. «Чилби-чазый, алыксак-чиксек, моожаралыг "ийи буттуг шөө бөрүлер" эвес болза, ам-даа тайгада чайлагга чайлап, арыг агаарын тынып орбас бис бе?» — дээр.

Ам олар суурда-даа болза, дөмей-ле анаа олурбастар. Херим ишти долдур ойнап, маңнашкан уйнуктарын, чичимнерин карактажып, ашкарыпчемгерип, огородун суггарып, чай чогу дам барган. Бажыңының чаны — шуут ногаан сад. Ында олурткан кат-чимистерни, янзы-бүрү чечектерни көөрге, каракка өөрүнчүг, магалыын! Олязындан бичези, ам 60 харлаар ийиги уруу Валя меңээ огород, сад дугайында тайылбырлап, долгандыр экскурсиялатты. "Бо-ла бүгүнү суггарып, ажаап турар кижи авам" — деп чоргааралдыг, эргелелдиг чугаалавышаан, көргүзүп чор. Херим дооразын дургаар олурткан 30-40 хире дөс инек-караанның дүжүдү сыывн угбастааш, черже халая берген дизиг-салбак шурулар-ла! Авазы дүүн бышканын чыггаш, вареньелеп кааныи меңээ хүндүлеп салдылар. Амданныг, чаагайын! Кызырак-карааның сыптары база ол хире. Малина, вишня, клубника, яблоня, слива, чадаң роза, янзы-бүрү чечектерниң хөйүн! "Чыжыргана, малина эмин эрттир тырлып, чаттылар боорга, чамдыызын улуска үлеп берген бис. Мурнуу чүкке үнер лимон деп чимисти кыжын та канчаар ажаар чүве, эрткен кыжын шуглап, чылыглап турувуста-ла, доңуп каар болду" — деп, арай хомудаксаар чорду ийин. Бо-ла бүгүнү меңээ көргүскеш, ол хүлүмзүрүвүшаан уламчылады: "Тайгадан каттавастаан бис ийин". Бичии-бичии, 3-4 хире харлыг чаштар безин чечек суггарар савалар туткулаан ажылдап, маңнажып турар, мындыг ажыл-агыйжы өг-бүле, аймактың ажы-төлдериниң дугайында биживейн баар болзумза, бо бижээн чүүлүмнүң долу утказы ажыттынмайн артып каар хевирлиг.

Оолак Хертекович биле Сериң Баа-Хөөевнаның тарып, өстүрүп турар чечектери, чимис-каттары дег 5 ажы-төлүнүң, 24 уйнуктарының, 16 чичимнериниң, 8 кенээттериниң, 10 күдээлериниң (чамдыктары бөгүн бистиң аравыста чокдаа болза) дугайында кысказы-биле таныштырайн. Улуг уруу Ольга чажындан инвалид, буду багай-даа бол, ол аажок шевер. Алдан хар ашса-даа, чонунга бараан болуп, шевергин, чараш тоннар, платьелер даарап, чоннуң хүндүткелин чаалап алган төлептиг ие, хүндүлүг кырган-ава, күш-ажылдың хоочуну, ам-даа идепкейжи.

Валя — бухгалтер, ветеран, пенсионер, Саяна — эмчи, Тамара — башкы. Ол школада ажылы-биле чергелештир Өөредилге яамызында база ажылдап чоруур. Уруглары-даа, кенээттери-даа уран-шевер. Авазы, куйчуу Сериң Баа-Хөөевнаның өөредип кааны — дааранык-чылар, быжыкчылар. Иезиниң изин баскан уран-шевер кыстар хөй-ле болзун.

Шагдырларның хеймер оглу Шолбан 50 харлыг, 30 ажыг чыл чолаачы стажтыг, аажычаңы "чыткан хөй тургуспас", оожум, топтуу адазын олчаан дөзээн. Шаанда Шагдырлар чаңгыс оолдуг чорааш, шала өкпелексеп чорза-даа, Күр-Базырлар, Аракчаалар, Донгактар, Оюннар деп фамилиялардыг, Монгуш Сергей (Манжерок), Донгак Сергей (Черномор), Салчак Аркадий, Оюн Юрий деп эрес-кежээ, ажылчын, мөге күдээлерлиг болганынга сагыш-сеткилинден бай, өөрүшкүлүг чурттап чоруурлар. Чамдык хеймер күдээлериниң аттарын билбезим шын. Олар меңээ хомудавазын дилеп артым. Оолак Хертековичиден күдээлериниң дугайында айтырарымга, ол мынчаар харыылады: "Күдээлерим, оглум база бодум — шуптувус техникага сонуургалдыг чолаачылар бис. Хөй чүве чугаалавас, бүдүжүнден топтуг-томааңныг ада, каш дакпыр кырган-ачаның арнында чоргаарал, сеткил ханыышкын илдең. Мындыг чараш чурттадганы чурттап эртип, ботбодунга ханы ынакшылы, бүзүрели ам-даа өшпээн, кыптыгып чоруур, узун назылыг өг-бүлени алгап йөрээвишаан, аныяктарга чагыым берип, каш одуруг шүлүк-биле доозайн:

Алдан чылдар нүүрүнде
кады-кожа
Найыралдыг өг-бүле тудуп,
чурттап келген
Ада-өгбе, кырган-ава,
кырган-ача
Шагдырларның үлегерин
хөй-хөй чылда
Аныяктар бүле тудуп
өгленишкеш,
Сагып, бодап, хүндүлежип
чоруңар деп
Сагыш, чүрээм ханызындан
күзеп ор мен.

Ким-оол САРЫГ-ДОНГАК, Тыва АССР-ниң алдарлыг башкызы.

ТООЛЗУГ «ТОШТУГ»

Июль 19-та агаар-бойдус кончуг кааң, аяс, изиг хүнде Тываның эртине хөлү Азастың кыдыында кайгамчык каас-чараш черде турар «Тоштуг» дыштанылга баазазының чайгы сезонунуң ажыдыышкыны болган.

Аңаа ТР-ниң Культура яамызының төлээлери, Тожу кожуун чагыргазының удуртукчулары, улусчу эмнекчи Р.С. Насык-Доржу база журналистер байырлыг ажыдыышкынга киришкен. Хүндүлүг аалчыларның байыр чедириишкиннериниң соонда арыглаашкын езулалын эрттирген.

Алефтина Ондар бо дыштанылга баазазын өөнүң ишти Оттук-оол Идамович-биле кады каш чыл бурунгаар ажыдып алган. Чаагайжыды дериттинген 3-4 кижи чурттаар делгем өрээлдерлиг, номчуттунуп, телевизор көөр залдыг, аъш-чем кылып чиир өрээлдиг оран-савада дыштаныкчылар ортумак өртек-биле амырап дыштанып турар апарган. Чараш Азаска дыштаныкчылар эштип, хүнге дөгеленип, хөлдүң хөй ортулуктарынче моторлуг хемелиг экскурсиялап, балыктап, каттап,

мөөгүлеп ап турар. Ногаан-Хөл, Хараар-Тейже чадаг кылаштап чедер экскурсияларны база организастап турары солун.

«Ажылывысты моон соңгаар кадыкшыл быжыглаарынче угландырып чорудар сорулгалыг бис. Келген улус-чон ынчан солун лекцияларны дыңнап, практика кырында улусчу эмнээшкиннерни ажыглап өөренип, билдингир эртемденнер, ат-сураглыг артистер дээш, өске-даа солун кижилер-биле ужуражыр аргалыг болур. Эрткен чайын 300 хире кижи кээп дыштанган, олар боттары-ла ындыг солун ужуражылгаларны, лекция, беседаларны эрттирип турарын сүмелей бээр чорду. Ынчангаш ажылывыс улам делгемчиир» — деп, Алефтина Байдосовна келир үеде планнары-биле таныштырды.

Дыштанылга сезонунуң ажыдыышкынынга келген чон ырлап, танцылап, янзы-бүрү оюннарга киржип мөөрейлешкен. Чайгы солун дыштанылгазын чурук тырттырар аппараттар, видеокамераларның ачызында тураскаалга арттырып алыр аргалыг болганнар. А эң-не аянныг дыш — хөлге балыктап, эштип алганы болбайн канчаар. Келир чайын база ыяап-ла Азаска кээр күзелдиглер эмгежок болган. Тоолзуг «Тоштуг» дыштанылга баазазының сорунзазы ол хире күштүг-дүр.

Светлана САЛЧАК.

Кызыл хоорай.

Тоолзуг оран, шыдамык чон

Тере-Хөл — Тываның чараш булуңнарының бирээзи.

Кежээликтей Кызылдың мурнуу чүгүнде Бай-Хаакская кудумчузунда каът бажыңнарның чанынга улуг чүък сөөртүр «Урал» деп автомашиналар кээп туруптулар. Удаванда уурук-суурук чиик машиналардан чон дүжүп, «Уралдарже» садып алган барааннарын, ажын-чемин чүдүрүп эгелей бердилер. Бир шак хире болганда үш «Урал» чүдүртүнген, кижилер эт-сеп аразынга олурупкан соонда, машиналар Кызыл — Эрзин оруу-биле шимчеп үнүпкеннер.

Ийи ногаан өңнүг «Урал» — Россияның камгалал яамызындан келген шериг машиналар. Оларда «Тыва — бистиң өргээвис» деп фестивальга Тере-Хөлдү төлээлеп киржип турган чон сыңмарлажып олурупту. Чогум олурар дээрге олуттар-даа, соңгалар-даа чок, муңгаш машинаның иштинге ап чорааны хаптар, чоорганнарны салгаш, эптештир олуруп алдылар.

Мээң олурупканым чиңгир көк өңнүг «Урал» — кожууннуң социал «автобузу», ооң иштинде олуттар-даа бар, соңгаларлыг-даа. Кызылдан Кунгуртугже чаңгыс талаже оруктуң хөлезини: кожууннуң чурттакчыларынга — 1500 рубль, өскээртен келген аалчыларга — 2000 рубль. Удаванда чүък чүдүрер хос чер долдурла эт-сеп салдына берген. Аразында хеп чуур машина, чадаг-тергелер, уруглар колясказы, аъш-чем, шоодайлап каан чагаалар, посылкалар дээш, амыдыралга херек кандыг-даа чүүл бар.

Пассажирлер олуттарын эжелепкен соонда, бичии оол эдерткен херээжен кижи кирип келгеш, чон-биле мендилешкеш, алды харлыг оглун карактап чедирерин диледи.

Хоорайга оглун эмчиледип каапкаш, мурнай чортуп турары ол. Авазы соондан чиик машиналыг чоруур болган. Хемнер суу улгады берген болза, чиик машина орукка хонуп болур, бичии оглу түрей бербезибиле берге оруктарга черле бүзүрелдиг «Уралга» олуртуп, улуска чагып чорудуп турар болду. Алды харлыг оолчугаш эрези кончуг, авазын-даа эдербес, олуду чок билеттиг болгаш, чыып каан хаптар кырынга олурупту.

Пассажирлер аразында төрүттүнгеш-ле 15 хонган өпеялыг аныяк ие безин бар болду. Дөрт айлыг ийи өпеяа, бир хар чартык бичии уруг-даа эдерткен улус ындыг ырак орукка түвексинмес. Уругларын алчып берип, удур-дедир карактажып, чөргектерин-даа ачылажып чоруур болдулар.

Кызылдан үнгеш, орукка дөрт катап туруп чорааш, чээрби шак иштинде беш чүс километрни эрткеш, Кунгуртугга келдивис. Чаңчыкпаан кижиге узун, берге, довуракдоозуннуг, соктадыр орукка халааажыравас кунгуртугжуларның шыдамыын кайгадым.

Каргы хемниң унунда Чыргаландыга баштайгы пассажирлер дүже бердилер.

Бичии дүъш үезинде Тере-Хөлдү оюп эрткеш, даглар аразында чавызаашта турар кожууннуң төвү Кунгуртуг суурга келдивис. Кожуун чагыргазының даштынга доктаапкан автобустан машина-балгаттыг улус кээп, төрелдерин уткуп алыр болду.

Кунгуртугну кирип кел чыткаш көөрге, шала бичежек суур-даа ышкаш кылдыр сагындырар. Ындыг эвес — элээн улуг, хөй кудумчуларлыг, делгем девискээрлиг болду. Силии-даа аажок: чечектелген ногаан ширик, кудумчуларның чамдыызын сайлап каан. «Алдынчылар-биле кады эрткен чылын неделя хире катай ажылдадывыс. Суур иштинге сай төп берген, ооң мурнунда кудумчуларга машиналар кадалып турар чартык метр хире оңгарлар турган, улуг машиналар маңнап каапкан болгаш», — деп, кожуун чагырыкчызының хандырылга болгаш кем-херек болдурбазы-биле оралакчызы Долзатмаа Аян тайылбырлап берди.

Аян Шининовичиниң чугаазы-биле кожууннуң кол бергедээшкини — кыжын, чазын орук чокталы бээри. Декабрьда хар чаап каапкарга, чайгы орук хагдына бээр, тайгада хемнер доңмаан болза, кышкы орук ажыттынмас. Ол аразында харылзажыр арга чүгле агаарбиле боор. Ынчангаш эрте дээре аъш-чем, кывар чүүлдерни сөөртүп алырын кызыдарлар. Нарын таварып эртер чайгы оруктуң хемчээли 500 ажыг километр. УАЗ маркалыг бичии машиналар ону сес-тос шак иштинде эртер, «Уралдар» хонук чеде бээр, ынчалза-даа шупту чүүл агаар-бойдустан хамааржыр. Частап, тайганың хемнери дажый берзе, азы артсын кырынга хар чаап, тайгактай берзе, удур-дедир манажып тургаш, эвээш дизе-ле, бир хонуп чорааш, келир. Кышкы орук 200 ажыг километр, Каа-Хем кожууннуң девискээрибиле Сарыг-Септи таварып чоруур.

Чоокка-ла чедир орта орук чок, арт кээрге, хар казып, орук ажыдып, оргулааштарга малгаштан үндүр кастынып чоруурга, чер аразы ырак, хоорайга чедир бир ай-даа болурун чолаачылар сактып чугаалаарлар. Аңаа деңнээрге, амгы үениң оруктары арт-берттигдаа болза, каалама трасса-дыр дээрлер.

Электри чырыдыышкыны эртенгиниң алды шактан дүнекиниң бир шакка чедир. Ооң аразында каш шак иштинде суур чырык чок турар. Эмнелгеге берге байдалдыг улус эккеп, кезиишкин кылыр дээн таварылгаларда чырыдып бээр. Чоннуң күзели — чырык хонукта 24 шак иштинде турар болза эки, аңаа күштүг дизельдиг электростанция негеттинип турар.

Кожууннуң социал политика талазы-биле оралакчы даргазы Лилия Багай-оолдуң чугаазы-биле кожууннуң чону паспорт кылдыртыр дээш Кызыл кожууннуң төвү Каа-Хем суурга барып, документилерин дужаагаш, он хонук иштинде манап тургаш, паспортун ап алгаш, чанып кээрлер. Ылаңгыя 14 хар четкен, бир дугаар паспортун алган уруглар бергедежи бээрлер. Уругну чааскаан чорудуптар эвес, ада-иезиниң бирээзи эдертип, ийи кижиниң оруунуң өртээн төлеп тургаш, чоруур апаар. Янзы-бүрү чылдагаанбиле паспортун үезинде кылдыртып албаан болза, школага 9 болгаш 11 класс доозуп тургаш дужаар шылгалдалар үезинде бергедээрлер. Шылгалдаже паспорт-биле киирер болгай.

Кожуунда банк салбыры чогундан төлээр-ле чүүл бүрүзүн Кызылга барып төлээр — ол база берге. Банкылар Тере-Хөлге банкомат, пошлиналар төлээр автомат салыр дээрге, ажылдакчыларын аай-дедир чорударының чарыгдалы көвей боор.

Алды айның эгезиниң санаашкыны-биле кожууннуң чурттакчыларының саны 2171 болган, оларның иштинден 18 хар четпээн уруглар саны 715. Кожуун төвүнде уруглар садында чүгле 48 олут бар, ынчангаш чаа садик туттунуп турар.

Суурнуң ол-бо талаларында чээрби шаа чаа туттунуп турар бажыңнар көстүп турар. Чайның баштайгы кааң хүннерин кунгуртугжулар халас эртирбейн турары илдең — тудуг кидин түлүк чоруп турар. Молодежная кудумчузунуң адаанда туттунуп турар дөрт бажыңның бирээзинден үнүп-кирип турар улус-биле чугаалаштым. Бежен хар ажып чоруур пенсионерлер Любовь биле Валерий Хуужааннар болду. Чогум боттары малмаганныг көдээде чурттап чоруурлар. Чылып кээрге, Кезек-Хадың деп черде кыштаандан суурже малы-биле кирип келгеннер. Бо чайын ортун оглунуң бажыңының тудуун доозарын кызыдарлар. Дөрт талазы деңсес-сес метр үш өрээл бажыңның шалазы салдынган, суугузун чаа-ла кылып дооскан, колдуунда иштики ажылдар арткан. «Бажың ыяжын боттарывыс аъргадан кезип сөөртүп алдывыс. Шифер, кирпич дээш бажың тудуунга хереглээр материалдарны шуптузун Кызылдан садып, «Уралдың» хөлезини 20 муң акшаны төлеп тургаш, бээр эккеп алыр бис» — деп, Валерий Максимович чугаала

Балыктыг хем бажында шайлааракка Кызылдан үнген «Уралдар» манажып алырлар.

Кожууннуң чер болга
хөреңги килдизиниң аж
чылары Нелля Артын
Орлан Дамдын чайы чо
дап, бажың тудуп ал
ле чер айтырган чонга
тудар черлерни айтып,
бээрлер. Чер алган улу
ментилер кылдыртыр а
аңгыда, черниң арендаз
төлээр. Өске кожууннар
терей берген чер аук
Кунгуртугда киирбээн
Улустуң ап турар черин
чээли — сестен чээрби
чедир.

Чайгы үеде кожуунга
тер көвүдээр, оларның а
да Балыктыг хемни куду
бадар бөлүктер, Бояй
Тарыс аржааннарынга
нып келген улус бар бо
кожуун чагыргазының ку
туризм, спорт болгаш ан
херектериниң талазы-бил
циализи Түмен Ховалыг
лады. Түмен Семенович
чылда Томскиге күрүнен
хитектура-тудуг униве
диниң экономика болга
неджмент салбырын до
төрээн суурунче эглип к

Томскиге дээди сур
черин дооскаш, суур
ажылдап келген аныяк
циалист Түмен Ховалыг.

Түмен бодунуң санал-бод
үлешти: "Хоорай чурттал
сонуургавас мен. Чери
сайзыралынга үлүүм ки
аныяктарны ажылга х
тудуп, оларны деткиир
солун болгаш ажыктыг аж

Эрткен-дүшкен чон
Бажыңның чоогунда, Т
Хөлдүң эриинде турар х
сайгарлыкчы Уран-кыс
дуйнуң шайлаараанга, ч
үеде турар өглеринге чемне
дыштанып алырлар. Хө
бир-ийи балык-даа тудуп,
нуургап болур. Тере-Х
шортан-биле калбак-балык
Бичии шортанны кунгур
жулар тоорыш, улуун ояр
адаар болдулар. Хемнерден
дыргыны, мыйытты, мези
тайменьни тудуп турар.

Шолбан Баянов Каргы
музунуң чагырыкчызынга
чылдың ийи айда бадылатк
«Алыс бодум Тере-Хөл чурт
кижи мен. Ийи харлыг тур
Эрзинниң Качыкче авам
ажыл-агыйының аайы-биле
руп, Качыкка өскен мен.
чыкты ийи дугаар чуртум
чүдүп, ону сактып, дүжеп-
чоруур кижи мен. Эрзинге о
классты дооскаш, Кызыл
башкы училищезинче кирге
ону дооспайн тургаш, шери
чоруптум. Петропавловск-Ка
чатск хоорайга далай флоду
үш чыл дургузунда шериг
тиргеш келдим.

(Уланчылыг).

Виктория ПЭЭМО

Чуруктар авторнуу.

Арга-арыг өрттерин болдурбазының талазы-биле чурттакчы чонга дыңнадыг

Эргим хамаатылар!

Арга-арыг иштинге одаг кыпсырын, эргежок ...тула эвес болза, болдурбаңар. Бир эвес от ...ап-ла херек апарган болза, чиңгисти болгаш ...ог сигенни, кургаг чөвүрээни болгаш будуктар-..., кывычал бүгү чүүлдерни арыглап-аштааш, ...агны салып болур. Одаг кыпсыр черни оңгар-... алыры чугула, отту долгандыр чер 50 сан-...метрден 1 метр чедир хостуг болур ужурлуг. ...мнерниң, хөлдерниң ыяш, өзүмнер үнмээн ...зиниң эриктеринге одагның айыылы эвээш.

Одагны шуут өжүрбээн шаанда ону кагбаңар. ...е сугну куткаш, хөмүрнү тарадыр идип каап-...ар, ооң соонда хензиг-даа оттуң артпаанынга ...үреңер. Одагны хөрзүн-биле хөөп болур, ооң ...ыны 10 сантиметрден эвээш эвес болур.

...ие бүрүлүг ыяштар чоогунга, өрттенип турган ...ерге, кургаг хыыргыыштар чанында участок-...а одаг кывыскан херээ чок. Ыяштар, төжектер ...нга, бок-күзүрүм долган, торфтуг черге от ...сыры айыылдыг. Торфта имистелип чыдар от безин ыяштарның адаанче «үңгеп» кире бээр, даштар аразында ханы черлерге өөскүүр, ооң соонда ону өжүрери берге апаар.

Арга-арыг иштинге чадаг чорааш, таакпылаваңар, орукче үнүп келгеш, хемнер, хөлдер эриинге, дамырак чоогунга таакпылаңар. Тырткан таакпыңарның артыын ылаптап өжүрүңер, хензиг-даа көс артпас кылдыр.

Өшпээн сереңги ыяжын черже октаваңар, ону октапкаш, кыппайн чыдарын ылаптаңар.

Аңнаар бооңарга окту саазын, хөвең дээн ышкаш кывыычал чүүлдерден кылбаңар. Чүгле чөпшээреттинген чүүлдерни ажыглаар херек.

Шилдерни, шил бузундуларын арга иштинге кагбаңар, октаттынган бөдүүн шил аймаа хүн херелдеринге кыва бээр оттуг шил апаар, ооң уламындан арга-арыг өртү үнүп болур.

Арга-арыг өртүн эскерип кагзыңарза, өрттен камгалал черинче– 8(39422) 5-04-86 деп телефонче долгаңар.

АРГА-АРЫГНЫ ӨРТТЕН КАМГАЛАҢАР!

Кызылдың уран чүүл колледжизинче сургуулдарны өөрениринче чалап тур бис!

Документилерни август 20-ге чедир хүлээр. Адрези: Ленин кудумчузу, 2, тел: 8(39422)3-29-25.

КЫЗЫЛДЫҢ ӨРҮМНЭЭШКИН КОМПАНИЯЗЫ

Суг алыр скважиналарны таарымча... өртектер-биле өрүмнеп турар.
Кожууннардан чагыгларны хүлээп тур...с.
Тел. 8-923-266-61-04; 8-923-547-1307
Лицензиялыг.
ОГРН 3111171925600012

Ие (өг-бүлениң) капиталының акша-хөреңгизин

бажың тударынга, бажың (чурттаар дача) садып алырынга ажыглаары-биле чээлини бээр.
Тел. 8923-389-70-57
8923-543-05-47.
КПК «Согласие», шынзыдылга №104 от 13 октября 2011г. ОГРН 1061901008806
Төлевирлиг үндезинге парлаан.

Духовка садып тур мен

Кондитер цегинге, барга азы кафеге, ол ышкаш пиццерийге ...ыглаар TECNOEKA KF 620 деп (Италияга бүдүрген) барык ... профессионал конвекция духовканы садып тур мен. Ону ...очка болгаш кондитер кылыгларын быжырарынга ажыглап ...ар. Салгыннадыкчының ачызында изиг деҥ-дески хуваатты..., ооң түңнелинде быжырар үе кызырлыр. Духовка дадар... каңдан болгаш дадарбазынга дузалаар материалдардан ...лган. 4 сан деңнелдер-биле ол четчелеттинген.

Суугуну Москва хоорайдан садып алган. **Өртээ 22000 ...бль, тел.913-350-88-88.**

ЧАРЛАЛ

Чадаана хоорайның Комарова кудумчузунуң (район Гортоп) №1 бажыңының 1 «а» квартиразында Дус-Даг дузун садып база орнап турар. Бо чылгы хой дүгүн туда акша-биле садып ап турар. Хүндүлүг араттар, хуу ажыл-агыйжылар, эрги болгаш багай дүктерни хүлээп албазын сагындырып, сорттал алырын дилеп тур бис. **Харылзажыр телефону:** 8-923-268-8258

МӨГЕЙИГ

Июль 25-те бистиң ынак киживис, дуңмавыс, күдээвис, эживис, 3 ажы-төлүнүң адазы, ...уңмаларының чөленгиижи **Мерген Сарыг-оолович БИЧЕ-ООЛ (Дүктүүш)** аныяк назынын...н аар аарыгның уржуундан кезээ мөңгеде чарлып чоруткан. Ажыг-шүжүүвүстү үлежип, ...атериалдыг болгаш моральдыг дузаны көргүскен Кызыл, Чаа-Хөл, Бай-Тайга кожууннардан ...лген төрелдеринге, кудаларынга, каты, кат-иелеринге, дуңмаларынга, эштеринге, угбала...ынга, чаңгысклассчыларынга, Кызыл-Даг школазының коллективинге, суурнуң чурттакчыла...ынга четтиргенивисти илереттивис. Ооң овур-хевири кезээ мөңгеде артар.

Өөнүң ишти, төрелдери, угбалары, ажы-төлүнден.

ASIA-SIBERIA

"Азия-Сибирьден" автомашинаны ойнадып ал!

Өске белектер база бар:
-чадаг-терге;
-соңга кылдыртып алырының сертификаттары;
-жалюзи;
-соңга аштап-арыглаар херекселдер болгаш өске-даа чүүлдер.

Кылагар продукцияны садып алгаш, автомашина ойнадып алыр аргалыг боор силер!

Кызыл хоорай Интернациональная кудумчузу, 6 тел:(39422) 2-24-51, 8-923-217-67-87
Калинин кудумчузу, 122а ("Фрактал баазазы") тел: (39422) 5-22-46

Организатору ИП Макаренко И.В. Деткимче лотерейның долу медээ болгаш дүрүмнерин www.asia-siberia.ru сайтыдан номчуңар! Эрттирер үези 15.05.2014 чылдан 15.05.2015 чылга чедир.

Садып алыкчыларның кичээнгейинге!

Тудугнуң кол материалдарының садыы ажыттынган!!!

ТЕХНО НИКОЛЬ САДЫГ ЧЕТКИЗИ

- чылыглаар чүүлдер
- сугдан камгалаар херекселдер
- бажыңның кырын, даштын каастаар чүүлдер
- тудуг холуксаалары
- дуңзаалап каңнаар монтаж херекселдери

Төлевирлиг үндезинге парлаан.

Шуптузу Абаканның өртектери-биле!

- Сантехника
- Одалга чылыыы, суг дамчыдар херекселдер
- Суугулар, котелдар

Кызыл хоорай, Калинин 122 «а»
Фрактал баазазы 5-22-46

Мебель

20% чиигелде

РПС баазазы,
Мир кудумчузу 13, склад 25/2,
тел. 8(39422)2-27-85.
Филиал: «Мебельный мир». Ыраккы Каа-Хем, Пригородный кудумчузу, 10 а,
тел, 9-19-09

Ажылдаар шагы: 9.00-18.00 Дыштаныр хүн чок
Хоорай иштинге чедирип бээри халас, кожууннарга чедирери дугуржулга-биле.

3300 рубль

Ийи кижи удуур оруннар 6750 рубль өртектен өрү

5850 рубль

Төлевирлиг үндезинде парлаан ИП: Антымаа К.Э.

ДЕМИР-БЕТОН КЫЛЫГЛАР ЗАВОДУ

Саяногорск хоорай, Индустриальная кудумчузу, 23
Телефоннары 8(39042) 7-87-15, 7-87-51,
сот. 8-923-595-62-10. e-mail: saaf@mail.ru

- Сантехник дээрбектер;
- Дээрбектер халывы;
- Лотоктар;
- Электри чагыглары болгаш кожуглар;
- Херим плиталар;
- Дуглаар плиталар;
- Орук плиталары;
- Перемычкалар;
- Дөжек блоктары;
- Чадаг улус кылаштаар чер плиталары;
- Бордюр даштары;
- Колонналар;
- Каъттарже үнер чадалар;
- Үер-чайык дозар черлер;
- Дораан тудар оран-савалар;
- Бажың тудар панельдер;

Демир-бетон кылыглар заводу 30 тонна деңзиге чедир кандыг-даа чагыгны күүседир.

Чаа ном

ТӨӨГҮНҮҢ КЕЗЭЭ ЫНДА КИРГЕН

Тываның республика типографиязы тозан харлаан юбилейин демдеглеп эрттирген. Бистиң республиканың төөгүзүнде эң баштайгы үлетпүр адырларының бирээзи болур бо эвээш эвес чылдарның дургузунда муң-муң авторларның номнарын миллион чыгыы экземплярга үндүрген хоочун бүдүрүлгениң ажылдакчылары ол төөгүлүг болуушкунга уткуштур **«Судьбы. Печатные оттиски»** («Кижилерниң салым-хуузу. Парлаттынган одуруглар») деп бодунуң орус, тыва дылдарда бижиттинген номун чырыкче парлап үндүрген.

Номнуң хемчээли улуг эвес, ийи чүс ажыг арында парлаттынган. Ынчалза-даа ында кирген сактыышкыннар, фото-чуруктар, аңаа ажылдап чораан ишчилерниң эш-өөрүнүң, типографиязының дугайында сөглээн чылыг сөстери номчукчуну тозан чыл бурунгаар эгелээн амыдыралче хаара тудуптар. Типография бүдүрүлгеге хамааржыр-даа болза, каш алдын касканын, чеже тонна хөмүр-даш тыпканын «илеткеп» турар чер эвес, республиканың чонунуң үжүк-бижиктиг болурунга, культурлуг деңнелин бедидеринге кол чепсек болуп келген бүдүрүлге болур.

Республика типографиязы тозан чылдың дургузунда республика солуннарын, тыва чонга номнарны парлап келген. Аңаа кандыг кижилерниң ажылдап чораанын, эрткен үеде бүдүрүлге үүле-херээн канчаар күүседип келгенин, Тывага полиграфияны сайзырадыр дээш моон соңгаар кандыг сорулгалар салып турарын номда бижиттинген одуруглар бадыткап турар.

1924 чылда Кызыл хоорайга, бичии-даа болза, баштайгы типографияны тутканы чаа Тывага чаа амыдыралды тударынга парлалга болгаш культура революциязы негеттинип турар аныяк күрүне—Тыва Арат Республикага культурлуг болгаш политиктиг улуг болуушкун болган. Тыва бижиктиң чогундан баштайгы үндүрүлгелерни орус болгаш моол дылдарга парлап турган. Кажан латин үжүктерни ажыглап эгелээн соонда «Шын» солунну ол үжүктер-биле тыва дылга 1925 чылда парлап эгелээн. Чаа бижикти шиңгээдириниң талазы-биле баштайгы рубрика 1930 чылдың июль 31-де №31 солунга чаңгыс арынга парлаттынган, 1931 чылдың майда 12 дугаарлыг солунда чүүлдер долузу-биле тыва дылда үнген.

Чаа номда бүдүрүлгениң төөгүзүнүң дугайында ооң директору Анна Кенденовна Хертек дыка тодаргай бижип, номчукчуга таныштырган. Ооң хоочуннарының орус болгаш тыва дылдарда сактыышкыннары улуг сонуургалды болдурары чугаажок. Ном фото-чуруктар-биле база байлак. 1935-36 чылдарда тырттырган төөгүлүг чуруктар безин ында хөй, номчукчу оон бодунуң өгбелерин-даа «тып» ап болур. Бүдүрүлгениң баштайгы удуртукчуларындан эгелээш, бо хүннерде ажылдап турарларның чуруктарын кииргени аажок солун. Аңаа ажылчыннар ызыгуур безин салгап

ажылдап турганын бо н
дыткаар.

Номну сонуургаар
Кызыл хоорайда «Ты
лиграф» ААН-ге (респу
типографиязының чаа ад
кээп, садып ап болур. **Ад
Щетинкин-Кравченко к
чузу, 1. «Цэчэнлинг» х
зиниң дужу.**

Эмчиниң сүмези

БОДУНДАН ХАМААРЖЫР

Долгандыр делегей аажок сайзырап, космосче үнүп, бойдусту башкарып, компьютер улам-на сайзырап турар. А инсульт азы улустуң чартыктаары ол-ла хевээр, аарыыры өскерилге чок, харын-даа аныяктар аразында нептереп эгелээн. Ону доктаадып болур аргазы бар бе? Кижиниң бодундан аарыгны болдурбазы хамааржыр дээрзин өске чурттарның үлегери, ылаңгыя Япония, Көрей, Америка көргүзүп турар.

Көрүнчүкче көрүп көрээлиңер: 45 хар чедип турар, тырың, артык килдиг, амданныг, үстүг, чаглыг чем чииринге ынак, таакпылаар, арага ижиптер, ажылынга хөй шимчевес, ада-иезинден салгал дамчаан улуг хан базыышкынныг чораан кижилер. Бо дээрге инсульттап болур кижиниң овур-хевири дээр болза, чазыг болбас. Ийе, бистер ада-иевисти, назынывысты өскертип шыдавас болзувусса, боттарывыстан хамааржыр бо адаанда киирген чүүлдерни сагыыр болзувусса, бо берге аарыгга алыспайн барып болур. Таакпы, арага, артык килди октап, семирбези, дустуг, чаглыг чемни эвээжедип, хан базыышкынының эмнерин ижери чүгле чартыктаарынга чедирер эвес, а өске-даа хан-дамыр аарыгларын тывылдырар. Инсульттаан улустуң 80 хуузу инвалид болуп артар, оларның 30 хуузу өске кижи дузазы хереглеп чурттаар.

Бедик хан базыышкыны—инсультка чедирер эң кол чылдагаан. Ынчангаш кижи бүрүзү бодунуң хан базыышкынын билир ужурлуг. Бир эвес ол 140/90-дан бедик болза, эмчи-биле сүмележип, ону бадырар эмнерни үргүлчү ижер, ажыы-биле чугаалаарга, бүгү назынында ижер. Улустуң хөй кезии улуг хан базыышкынын билзе-даа, эм ишпейн тургандан чартыктаар. Амгы үеде эмнерниң үргүлчү шынары бедип турар, чедиишкинниг дузалап болур.

Чартыктаарынга чедирип болур база бир чылдагаан – билдинмейн чораан чүрек аарыглары. Чүректиң согары дески эвес болза, (ЭКГ-ге көстүп кээр) хан чүректиң иштинге дестелип чыдыпкаш, оон дамырлар аайы-биле баш мээзинге баргаш, инсульттап болур айыылы бар. Үргүлчү чүректи хынадып, хан дестелиишкинин улгатканын көргүзер анализти (гемоглобин) дужаап чоруур болза эки.

Таакпылаар кижилерниң чартыктаарының айыылы ийи катап улуг. Бир эвес ону кааптар болза, беш чыл болгаш айыыл эрте бээр. Арага ижерин эвээжедири кончуг чугула. Тывалар шагдан тура арага ишпейн чораан болгаш, ханында ону хайылдырар ферментиниң чогундан дүрген эзиричел, арагага өөрени бээр барымдаазы улуг. Хөй арага ижерге, хан базыышкыны улгадып, дамырлар чугалап, чарлы бергенде инсульттап болур. Таакпылаарга, эки холестерин эвээжеп, дамырларны дургаар багай холестерин чыылгаш, (бляшка) чагланчак бүдүмел хан эргилдезинге шаптыктаар. Ынчангаш холестеринниң анализин өй-өйлеп дужаар. Ол улгадырга, мээниң дамырлары дуглалып азы үзүлгеш, дуй чыдыптарга, чартыктаар. Холестеринни диета, күш-культура, эмнер-биле бадырар.

Чигир аарыы – инсультка база хан базыышкыны ышкаш аар чылдагаан. Ынчалза-даа чемни шын таарыштырып, килди эвээжедип, чигириниң деңнелин сагып, эмненип, аъш-чемни таарыштыр чиир болза, инсульттан чайлап болур. Бурун өгбелеривис далган, тараа, сүттен кылган аъш-чемни ажыглап чораан болгаш чигир аарыындан аарывайн чораан.

Хүннүң-не агаарлап, хөй кылаштап, спорттуң аңгы-аңгы хевирлери, сула шимчээшкиннер кылырга, хан-дамырны дадыктырар. Мону сагып, үргүлчү кылыры дээрге, инсультту баш удур болдурбазы-дыр. Шаанда тываларга инсульт ховар таваржып чораан, чүге дизе олар доктаамал шимченип, ажылдап чораан. Неделяда 3-4 катап 30 минута дургузунда шала дүрген кылаштап турар болза эки.

Чемге дус биле үстү кызыгаарлаар. Хүнде 2-4 грамм дусту чемге ажыглаар ужурлуг. Чемге ногаа, чимисти колдадыр. Хөй дус ажыглаарга, магаботка суг көвүдеп, ыжып, бүүректер ажылын угбастап, хан базыышкыны улгадыр.

Буттуң дамыр дестелдирер варикоз, флеботромбоз деп аарыгларын база үргүлчү хынадып, дамырларынга УЗИ шинчилгезин эртип, херек болза, кестирип эмнедир. Дес адырылгаш, хан биле баш дамырынга кээрге, инсульт, чүрек дамырынга кээрге, инфарктап болур.

Чартыктап турар улустуң кол частырыы – эмчи барбайн, боттары бир-ле кижиниң сүмези-биле таарышпас азы эвээш дузалаар эмнер-биле эмненип турар. Чартыктаан улустуң хөй кезии бодунуң улуг хан базыышкынын билбейн чурттап чоруур. Чамдык аарыг кижилер ону билип турза-даа, эмнерин үе-шаанда ишпейн турар. Даштыкы чурттарда бо эмнерни 40 хардан эгелээш ижерин чонга сүмелеп турар. Үстүнде бижээн чүүлдерниң кандыг-бир хевири бодуңарда бар болза, эмчилээрин сүмелеп тур бис.

Альбина ОНДАР,
Хан-дамыр аарыгларының талазы-биле регион төвүнүң невролог эмчизи.

ХООЙЛУ ХАЖЫДЫЫШКЫННАР
БОЛДУРГАНЫ ДЭЭШ

Тыва Республикада Күш-ажылдың күрүне инспекциязының күрүне контролюнуң, хамаатыларның дилеглерин сайгарарының, административтиг чурум хажыдыышкыннарының дугайында федералдыг хоойлужудулганы сагып турарын Россия Федерациязының Чиңгине прокуратуразының Сибирьниң федералдыг округунда эргелели хынаан.

ол албан чери хоойлу хажыдыышкыннарын хөйнү кылган дээрзин хыналда илереткен. Чижээ, юридиктиг черлерни хынап тура, хыналданың түңнелин үндүреринге эргежок чугула документилерниң даңзының дугайында медээлер чокта, азы ол тодаргай эвес болганда, эрттирип турган.

Контроль хыналдаларны эрттирерде хыналда чорударының дугайында шиитпирни хынаттырып турар кижиге азы ооң төлээзинге таныштырбайн баар фактылар база хөй болган. Тургускан негелдезинге четпестерни чайладырының тодаргай хуусаазын айытпас чоруктар бар, ооң түңнелинде контроль хыналдаларының дээштиг чоруу кудулап турар. Ол ышкаш негелдеде айыттынган хажыдыышкыннарны чайладып турарынга контроль чорутпайн келген.

Күш-ажыл дугайында хоойлу хажыдыышкынының хуусаазы эрткенде, буруулуг болган кижиге административтиг харыысалга онаал турган чоруктарның бары база илерээн. Административтиг чурум хажыдыышкынның чылдагаанын болгаш байдалдарын чайладырының дугайында негелделер кииреринин талазы-биле хоойлуда көрдүнген хүлээлгезин күүсетпейн баарының фактыларын инспекция болдурган.

Хамаатылардан к
дилеглерни чогуур үе
сайгарбас, үе чылзыр чор
инспекцияда база бар. Б
риишкинде кирген бары
ларны хынаарының талаз
ле хемчеглерни чартык а
ажыр, чамдыкта билдирии
ээзинден хыналда кылбаз
дугайында билдириишкин
гижеге чедир албайн турар
фактылары бар. Чижээ,
четпээн 4 уруглуг, магаз
одакчы, таңныыл болгаш
девискээрин аштаар ажы
болуп ажылдап турар хе
жен кижи ооң шалыңын
дургузунда төлевейн тура
дыңнатпышаан, ону төлетт
бээрин дилээн билдирииш
киирген. Билдирииишкинни б
кээн, пландан дашкаар хын
чорударының дугайында айты
кынны үндүрген, ындыг тур
ийи ай эрткенде безин хын
хемчеглерин чорутпаан болган

Хамаатыларның диле
рин сайгарарының дугайы
хоойлужудулганың негелде
риниң бо хыналда үезинде
реттинген хажыдыышкынна
прокурорнуң саналын езуг
инспекцияның удуртукчу
РФ-тиң Административтиг
рум хажыдыышкыннары
дугайында кодекизиниң 5
чүүлү-биле административ
харыысалгага онаарының
гайында эптештирилге суд
зының дөрт доктаалын
дүреринге барымдаа бол
Оон аңгыда Россияның чиң
не прокурорунуң оралакчы
Иван Семчишинниң киирген
езугаар Роскүш-ажылдың уд
тукчузу Тыва Республика
Күш-ажылдың күрүне инсп
циязының удуртукчузу Чеч
Юшага доңгулда чарлаан.

**РФ-тиң Чиңгине прокур
туразының СФО-да эргелел**

«ШЫН»

ТУРГУЗУКЧУЗУ: Тыва Республиканың Информатизация болгаш харылзаа яамызы.

Кол редактор
И.М. ДАМБА-ХУУРАК.

Индекс 667000. Кызыл хоорай, Красноармейская,100.

РЕДАКЦИЯНЫҢ ТЕЛЕФОННАРЫ: кол редактор–2-01-35, редакторнуң дузалакчызы – 2-30-69, редакторнуң оралакчызы – 2-19-87, бухгалтерия – 2-18-10.

КИЛДИСТЕР: Ниитилел-политиктиг килдис–2-17-91, 2-17-05. Экономика килдизи – 2-40-77. Социал камгалал болгаш хөй-нити амыдырал килдизи – 2-03-88. Очулга килдизи – 2-03-87. Реклама, чарлал килдизи – 2-03-90, сот.тел.: 8-923-264-22-22. Тел/факс (394-22) 2-30-69.

Солун келбейн барганда, 3-14-94 телефонче долгаар.

Неделяда үш катап үнер. Хемчээли 3 парлаар ама.

Тираж 6283. Чагыг 95-96. Номерни парлалгаже дужааганы: график езугаар – 21.00, херек кырында – 18.00.

Расч. счет № 40603810900004000277 Корр.счет № 30101810500000000735
БИК 049304735 ИНН 1701008465 КПП 170101001
ОАО АБ «Народный Банк Республики Тыва» г. Кызыл.

Харылзаа, информация технологиялары болгаш массалыг коммуникациялар а рынга хайгаарал талазы-биле федералдыг албанның Тыва Республика талазы-биле эргелели «Шын» солунну **2012 чылдың декабрь 3-те** бүрүткээн. Херечилелдин дуга ары – **ПИ № ТУ17-00068**. Индекс 11530, 31730.

«Тываполиграф» ААН-ге парлаан. (Кызыл, Щетинкин болгаш Кравченко, 1).

Солунда парлаттынган материалдарның авторларының бодалдары редакцияның т ружу-биле дүүшпейн барып болур. Айыттынган саннары болгаш өске-даа фактылары дыңнадыглары дээш авторлар боттары харыылаар.